

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

Časopis
Jazykovědného sdružení České republiky

roč. LVIII – 2021

č. 1 a 2

<https://www.jazykovednesdruzeni.cz/aktuality/>

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY
ročník LVIII (2021), číslo 1 a 2

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky
s finanční podporou Akademie věd ČR.

<http://www.jazykovednesdruzeni.cz>

Hlavní redaktorka: Michaela Lišková (Praha)
Výkonná redaktorka: Soňa Schneiderová (Opava)
Členové redakční rady: Tomáš Duběda (Praha), Jana Hoffmannová (Praha),
Pavla Chejnová (Praha), Jan Kořenský (Olomouc),
Diana Svobodová (Ostrava), Martin Šemelík (Praha),
Silvie Válková (Olomouc)

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru
MS Word, na e-mailovou adresu sona.schneiderova@pedf.cuni.cz.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha,
č. j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

Časopis je zapsán v evidenci periodického tisku pod číslem MK ČR E 21347.

OBSAH

Odborné články

- Lukáš Felbr: „*Ausgerechnet mir muss das passieren!*“ Těžký úděl lexikografie při zpracování fokusačních částic v německo-českých slovnících 4

Drobnosti

- Martin Beneš: *O co se opírá jazyková poradna: Obecná taktika pro zodpovídání jazykových dotazů* 23
- Sylva Nzimba: *Ohlédnutí za rubrikou Jazykový koutek v časopisu Vesmír* 28

Nové publikace

- Petra Poukarová: *Jak je důležité mítí styl. Pocta Janě Hoffmannové* 32
- Lucie Saicová Římalová: *Žena v českém tradičním obrazu světa: Etnolingvistická studie* 37

Kronika

- Martina Šmejkalová: *Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 2020* 40
- Elizaveta Getta – Lukáš Felbr: *Zpráva z desátého ročníku studentské germanistické konference Pragestt* 42
- Elizaveta Getta: *Zpráva z mezinárodního lingvistického kolokvia 56th Linguistics Colloquium – Translation, Multilinguality and Cognition* 47
- Radka Mudrochová – Alena Polická: *Zemřel neolog Jean-François Sablayrolles* 52
- Josef Štěpán: *Před 100 lety se narodila Marie Těšitelová* 56

**„Ausgerechnet mir muss das passieren!“
Těžký úděl lexikografie při zpracování fokusačních částic
v německo-českých slovnících**

Lukáš Felbr

Ústav germánských studií
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
lukasfelbr@seznam.cz

Abstract: “Ausgerechnet mir muss das passieren!” Though deal for lexicography in treatment of focus particles in German-Czech dictionaries

This study analyses and presents the lexicographical treatment of focus particles (*auch, nur, sogar, ...*) in German-Czech dictionaries. The goal of this paper is to provide an overview of the current state of the lexicographical treatment of this group of particles and highlight specific issues. The focus is on both the macrostructure and microstructure of the respective dictionary and the analysed entries. Problems include, for instance, word type specifications, unclear definition of the term *particle*, lack of examples or insufficient metalanguage comments. Subsequently, it will be illustrated how the lexicographic editing of these focus particles in an academic dictionary should be expanded and how the stated problems can be solved by using knowledge of modern linguistics and methods of corpus linguistics. The suggested solutions, such as the specification of the specific particle subclass, the exact classification of the respective meanings, exemplification which exceeds the length of a sentence, syntactic properties or the specification of accent, are then generalized for the entire group of focus particles and set in relation to a possible lexicographical treatment of the entire word class of particles.

Keywords: particle, focus particle, German-Czech dictionary, lexicography, language corpus

1. Úvod

Tento článek tematizuje lexikografické zpracování fokusačních částic v německo-českých slovnících. V úvodu přiblížíme, co se rozumí termínem *fokusační částice*, nejprve se však zaměříme na částice obecně, na jejich možnou klasifikaci a na rozdíly v jejich pojetí v germanistické a bohemistické tradici. Dále shrneme dosavadní výsledky zkoumání fokusačních částic (včetně lexikografického i kontrastivního hlediska), na které navážeme v dalších částech textu.

Centrální částí tohoto článku je praktická analýza¹ lexikografického zpracování fokusačních částic v německo-českých slovnících středního a velkého rozsahu, které vyšly po roce 1989. Tímto vymezením se ocitneme převážně v oblasti

¹ Tento článek představuje část výsledků analýzy provedené v rámci závěrečné práce vzniklé v Ústavu germánských studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (srov. Felbr, 2019).

komerční lexikografie.² Klíčovou otázkou je, jak jsou konkrétní částice ve slovnících zpracovány – zda systematicky, s ohledem na potřeby adresáta slovníku a se zohledněním znalostí současného lingvistického výzkumu. Konkrétně se pokusíme zodpovědět následující otázky: Jsou fokusační částice ve slovnících označeny slovním druhem *částice*, nebo jsou přiřazovány jinému slovnímu druhu? Jsou fokusační částice jasně odlišeny od svých heterosémních použití? Jaké ekvivalenty a výklady významu slovníky nabízejí a jsou dostatečně exemplifikovány? Je zohledněna syntax, stylistika a přízvuk? Tyto otázky se pokusíme zodpovědět nejprve pomocí konkrétních příkladů, v následujícím kroku se zaměříme na to, zda se dají postulovat určité tendence v lexikografickém zpracování vybraných položek. Tyto tendence budeme dále problematizovat, přičemž zohledníme jak perspektivu komerční lexikografie, tak lexikografické zpracování v akademickém slovníku. Navrhne konkrétní praktická řešení, jak položky patřící do této skupiny částic zpracovat, a představíme nezbytné součásti slovníkového hesla fokusačních částic.

1.1 Fokusační částice

Částice, v němčině nejčastěji označované jako *Partikel*, stojí od dob pragmatického obratu čím dál více v centru zájmu jazykovědců.

Definice částic je v lingvistických pracích na rozdíl od ostatních slovních druhů často přecházena. Helbig ve svém *Lexikonu německých částic* tuto skupinu definuje ex negativo jako „všechna morfologicky neohebná slova, která nemají syntaktické funkce, které mají ostatní neohebné slovní druhy (např. adverbia, modální slova, předložky a spojky)“ (Helbig, 1988, s. 20, překlad LF). Často jsou tedy částice v německojazyčné odborné literatuře označovány jako *zbytková skupina* (srov. *Restgruppe* např. u Eisenberga, 2013, s. 233). Nejen Helbig, ale i další autoři zdůrazňují, že další subklasifikace uvnitř této skupiny je nejenže možná, nýbrž nutná (srov. Helbig, 1988, s. 21).

Od vydání Helbigova lexikonu (Helbig, 1988) bádání v oblasti částic výrazně pokročilo – to s sebou přináší různé pohledy na jejich třídění, s čímž je opět spojena ještě větší pestrost jednotlivých skupin – včetně jejich označení.

Ačkoliv se kritéria třídění částic do jednotlivých subtříd liší, ve všech větších gramatikách německého jazyka (Eisenberg, 2013, Hentschel – Weydt, 2002, Helbig – Buscha, 2013, IDS-Grammatik, 1997, Hoffmann, 2007, DUDEN-

² Komerční lexikografie zde stojí v opozici k akademické a univerzitní lexikografii, od kterých se odlišuje především tím, že proces vzniku slovníku se řídí v první řadě zákony trhu. Zdůrazněme, že se konstatováním tohoto faktu nejedná o negativní hodnocení děl komerční lexikografie, neboť i úsilí o co největší finanční zisk může jít ruku v ruce s kulturně zodpovědným jednáním a zohledněním vědeckých nároků na kvalitu slovníku (srov. Wiegand, 2003, s. XI). Jistou výjimkou v seznamu analyzovaných slovníků je potom Siebenschein (2006), který vyšel v komerčním nakladatelství, je však několikrátým přepracovaným vydáním slovníku, který vznikl na akademické půdě.

Grammatik, 2016, Grammis, mj.) a v odborné literatuře pojednávající o částicích (Helbig, 1988, Métrich – Faucher, 2009, Nekula, 1996, mj.) nalezneme vymezení skupiny částic obsahující lexémy jako *auch, ausgerechnet, besonders, bloß, gerade, lediglich, noch, nur, schon, selbst, sogar* či *vor allem*. Tato skupina je sice vždy vymezena a označována trochu jinak, přesto tvoří více či méně homogenní skupinu částic nejčastěji označovanou jako *Gradpartikeln* či jako *Fokuspantikeln*.

V následujících odstavcích budeme používat označení *Fokuspantikeln*, podobně jako např. DUDEN-Grammatik (2016), Eisenberg (2013), Métrich – Faucher (2009) či Sudhoff (2010). Právě Sudhoff ve své monografii věnující se fokusačním částicím v němčině (*Focus particles in German*) tuto terminologii zdůvodňuje neskalarostí fokusačních částic: „[The term *Gradpartikel*] refers to scalarity, a property that is not shared by all of the relevant expressions; the term is therefore avoided. Among the other terms, the choice fell on focus particle as it is the most common one and at the same time relatively theory-neutral“ (Sudhoff, 2010, s. 9).

Jako centrální vlastnost této skupiny částic je popisována jejich schopnost fungovat jako fokusační operátor: „Ve fokusu částic se nachází ta část hlavní propozice, která je postavena do kontrastu s alternativami stejného sémantického druhu, které odpovídají významu konkrétní částice“ (Breindl, 2018, překlad LF). Podobně i Sudhoff zdůrazňuje dvě základní vlastnosti fokusačních částic: schopnost měnit svou větnou pozici a podílet se na změně fokusu ve větě (srov. Sudhoff, 2010, s. 6).

Stojíme-li před úkolem napsat překladový slovník, nepotýkáme se pouze s terminologickými problémy, nýbrž také s různými druhy klasifikace částic v obou jazykových systémech (srov. Šimečková, 1990, s. 165). Řešení tohoto problému, byť lexikograf před podobnými výzvami stojí neustále, by zdaleka překračovalo rozsah tohoto článku, proto tu vyjdeme ze závěrů Nekuly, který s odkazem na svou svého druhu jedinečnou práci *System der Partikeln im Deutschen und Tschechischen unter besonderer Berücksichtigung der Abtönungspartikeln* (1996) konstatuje, že „částice v němčině a češtině se dají zcela popsat z jedné perspektivy“ (Nekula, 2008, s. 109, překlad LF). Rozdílná reflexe částic v germanistické a bohemistické praxi podle něj není způsobena tím, že by systémy částic byly rozdílné, nýbrž tím, že v obou praxích je odlišná lingvistická tradice a terminologie.³

V textu užíváme termín *fokusační částice* odpovídající německému výrazu *Fokuspantikeln*. M. Nekula jej v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny online*

³ Jednak z důvodu rozsahu článku, jednak především z důvodů, které zmiňuje Nekula, a sice že je možné částice v němčině a češtině zcela popsat z jedné perspektivy (srov. Nekula, 2008, s. 109), se v tomto článku zaměřujeme především na popis v německých gramatikách. Cílem práce není srovnávat systémy částic, nýbrž najít vhodnou cestu k jejich popsání pro účely dvojjazyčné lexikografie. Vzhledem k tomu, že v článku analyzujeme slovníky německo-české (nikoliv česko-německé), je výchozím jazykem slovní zásoby němčina; proto jsme se rozhodli i při popisu systému částic vyjít z německé jazykovědy.

(2017) uvádí jako jeden z alternativních termínů k frekventovanějšímu termínu *vytýkací částice*, kde je slovem *vytýkací* poukazováno na aditivitu, resp. neaditivitu jakožto centrální vlastnost této třídy částic. Podobně to platí i pro označení *zdůrazňovací částice* či *gradační částice*.

Štícha (2015) potom zdůrazňuje, že je z kontrastivního hlediska nutné se zaměřit na pozici částic ve větě, neboť „[o]ba jazyky se tu někdy výrazně odlišují“ (Štícha, 2015, s. 171).

Fokusačním částicím nejvíce odpovídají Štíchovy *částice vztahující se k některému větnému členu* (srov. Štícha, 2015, s. 173). Tyto částice rozdělují na dvě skupiny – na ty, které mohou stát před větným členem, k němuž se vztahují (např. *mindestens, selbst* či *sogar*), a na ty, které mohou stát před ním i za ním (např. *allein, ausgerechnet* či *besonders*). „V češtině je u většiny lexikálních ekvivalentů těchto partikulí obvyklá a noremní pouze antepozice [...]“ (Štícha, 2015, s. 173).

Štícha však dále zdůrazňuje, že se pozice částic ve větě liší v mluveném a psaném jazyce: „Postpozice některých partikulí je v češtině i němčině někdy patrně možná jen v řeči mluvené, je-li na ní větný přízvuk. Např.: *In Dresden besonders hat es ihm gefallen. [...] – V Drážďanech obzvlášť se mu líbilo.*“ (Štícha, 2015, s. 175)

1.2. Lexikografické zpracování (fokusačních) částic

Fakt, že konkrétní částice mají často své „dublety“ v jiné skupině částic,⁴ je nutné promítnout do slovníku a je nezbytné jednotlivé varianty od sebe jasně odlišit – je zde tedy nutný relační pohled na jednotlivé částice (srov. Nekula, 1996, s. 12).

Výše zmíněné „dublety“ Nekula nazývá homonymy (srov. Nekula, 1996, s. 188), v novější odborné literatuře je tento termín v tomto použití někdy kritizován: „Jelikož se [u částic] současně jedná o rozdíl funkční i rozdíl v příslušnosti ke konkrétnímu slovnímu druhu, [...] vžil se pojem *heterosemie*“ (Diewald, 2007, s. 125, překlad LF). Tento pojem, který popisuje, že jedno slovo má rozdílný význam v různých jazykových systémech (zde různé systémy částic), budeme používat v následujících odstavcích. Tato vlastnost částic nemá dopad pouze na teoretický rámec při srovnávání systémů částic jako u Nekuly (Nekula, 1996), ale měla by být zohledněna i v praktické lexikografii, která by jednotlivé heterosémní varianty měla do slovníku zařadit jako samostatná hesla.⁵

Zpracování částic jakožto synsémantik „by se mělo maximálně soustřeďovat na jejich funkci a kategorizaci; vždycky by synsémantikon mělo být vybaveno

⁴ Například německá částice *auch* je řazena do skupin *Abtönungspartikel*, *Fokuspartikel*, *Adverb* a též tvoří část spojek (*nur dass, nicht nur... sondern auch*).

⁵ V tomto ohledu podobně i Čermák (1995b, s. 241): „Homonyma není třeba zvlášť lišit od polyfunkčnosti, obojí lze značit stejně, např. římskými číslicemi [...]“

i funkčně plně ilustrujícím příkladem [...] a obv[ykle] i funkční glosou [...]“ (Čermák, 1995b, s. 236n.).

Čermák dále zdůrazňuje, že u polyfunkčních slov (do kterých můžeme zahrnout částice s jejich pestrými škálami heterosémů) je důležité, aby byly ve slovníku uvedeny funkční zkratky, zvláště slovnědruhové (srov. Čermák, 1995b, s. 241).

Při lexikografickém zpracování částic by měly být prozkoumány a zpracovány rovněž i prozodické a syntaktické vlastnosti, stejně tak i pragmatika daných lexémů (srov. Nekula, 2008, s. 114). Nutnost odlišit konkrétní použití částic od jejich heterosémů, především ve skupině příslovcí, je dána právě jejich rozdílnými syntaktickými a prozodickými vlastnostmi (srov. Nekula, 2008, s. 109n.).

Co se týče označení lemmat slovním druhem *částice* ve slovnících, dochází Brauße k závěru, že asi od roku 1980 začaly výsledky lingvistického zkoumání částic pronikat i do všeobecných slovníků (srov. Brauße, 2005, s. 73). Brauße dále analyzuje slovník *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache in zwei Bänden* (1984, dále jako HDG) a dospívá k závěru, že částice nejsou systematicky označovány: „Modální částice jsou označovány jako částice častěji než fokusační částice, které jsou většinou označovány jako příslovce [...]“ (Brauße, 2005, s. 73, překlad LF).

2. Analýza německo-českých slovníků

2.1 Výběr slovníků

Pro analýzu lexikografického zpracování fokusačních částic byly zvoleny německo-české slovníky středního a velkého rozsahu, které vyšly po roce 1989. Pokud některý ze slovníků vyšel ve více vydáních, bylo zanalyzováno vždy to nejnovější. Seznam analyzovaných slovníků a jejich zkratk je uveden v seznamu literatury. Mezi slovníky chybí slovník od nakladatelství Lingea (Lingea, 2006), který výše zmíněná kritéria splňuje. Abychom se vyhnuli redundanci, tištěný slovník tohoto nakladatelství jsme mezi analyzované nezařadili, neboť jsme analyzovali online slovník tohoto nakladatelství (ONL),⁶ který částečně koresponduje se slovníkem tištěným.

2.2 Výběr analyzovaných částic

Jako základ pro sestavení seznamu hesel, která budou ve slovnících analyzována, posloužily dva již existující slovníky německých částic, a sice Helbig (1988) a Métrich – Faucher (2009). V obou slovnících je skupina

⁶ Jedná se společně s jeho verzí integrovanou na webovou stránku slovník.seznam.cz o jeden z nejpoužívanějších online slovníků. Zde odkazujeme na osobní zkušenosti, neboť, pokud nám je známo, nevznikla žádná srovnávací analýza online slovníků; zároveň tento slovník může svým rozsahem a zpracováním konkurovat tištěným slovníkům.

fokusačních částic vymezena odlišně, což má za následek i fakt, že u Helbiga (1988) nalézáme 45 fokusačních částic (u něj označováno jako *Gradpartikeln*), v druhém jmenovaném slovníku potom 26.

To, že je výsledné číslo v obou slovnících, které budí dojem, že popisují *všechny* částice, tak rozdílné, odpovídá Štíchově představě o plynulém přechodu mezi kategoriemi: „[č]ástice *už*, jejíž význam plynule přechází od významu časového adverbia k významu zdůrazňovací částice“ (Štícha, 2015, s. 138).

Dále byly mezi analyzované částice zařazeny částice ze seznamu, který nalezneme u Altmanna (2007, s. 361), seznamu od Sudhoffa (2010, s. 5) sestaveného na základě prací Königových (srov. König, 1991a, 1991b, 1993) a nakonec ze seznamu od autorů online gramatiky Grammis. S těmito seznamy vystoupal celkový počet fokusačních částic na 58, z nichž každá je alespoň v jednom z pěti zdrojů klasifikována jako fokusační částice.

Cílem této analýzy ovšem není sestavit kompletní seznam fokusačních částic či analyzovat všechny lexémy, které by splňovaly jejich definici. Každý slovník ke zpracování jednotlivých hesel přistupuje jinak, a proto se v následujících odstavcích zaměříme na analýzu vybraných částic, aniž bychom měli v úmyslu kompletně popsat zpracování fokusačních částic jako skupiny; výsledky této analýzy budou sloužit jako příklady, na jejichž základě poukážeme na možné problémy lexikografického zpracování fokusačních částic.

3. Srovnání zpracování v jednotlivých slovnících

V následujících odstavcích na příkladech představíme a popíšeme dosavadní zpracování některých fokusačních částic ve vybraných slovnících. Zaměříme se přitom jak na strukturu jednotlivých hesel, tak i na celkovou koncepci slovníků, v jejímž rámci jednotlivá hesla vznikla.

3.1 Přiřazení ke slovnímu druhu

Ne všechny slovníky uvádí informaci o slovním druhu daného lexému. Tuto informaci konzistentně uvádějí pouze ONL a DNČ. V ostatních slovnících se slovní druh objevuje pouze u těch hesel, kde autoři např. chtějí od sebe rozlišit dva různé významy daného lexému. Příkladem může být zpracování hesla *bloß* v NČF:

- (1) *bloß*
adj. pouhý, holý, obnažený, nepokrytý
adv. pouze, jen

Některé slovníky jako např. NČS pracují s úsporou místa v tištěném díle ještě radikálněji (ať už jsou její důvody jakékoliv) a uvádí slovní druh pouze u jednoho ze dvou významů hesla:

- (2) *allein*
I. *sám, samotn*
II. (*spojka*) *avšak*

V NČS lze též najít hesla, u nichž celé lemma nese označení slovního druhu a k tomuto slovnímu druhu přiřazuje různé významy. Všem významům slova *auch* je přiřazeno označení *spojka*, třebaže se dle překladových ekvivalentů jedná o příslovce či právě o (fokusační) částici.

- (3) *auch (spojka)*
I. *také, též, i*,
II. *auch nicht – ani*,
III. *wenn auch, auch wenn – i když, byť i, třebaže*
IV. *wer auch (immer) – kdokoli*,
V. *tak, tož, inu*

Jsou-li ve slovnících slovní druhy uvedeny, mohli bychom se ptát, do jakých skupin slovních druhů daný slovník slova třídí a zda vůbec operuje se slovním druhem *částice*. Ve slovnících NČOL, DNČ i ONL skutečně u části analyzovaných hesel nalezneme zkratku odkazující na slovní druh *částice*, čemuž často i odpovídá vysvětlení příslušné zkratky v seznamu zkratek slovníku.

Zajímavé je v tomto ohledu to, že NČKP u některých hesel sice uvádí zkratku ČÁST, její vysvětlení ale v seznamu zkratek není. Na co zkratka odkazuje, se uživatel slovníku musí dovtípit sám.

Slovníky NČF a NČS potom vůbec neoperují se slovním druhem *částic* (neobjevuje se ani v seznamu zkratek, ani u žádného z analyzovaných hesel). Obdobné je i zpracování slovních druhů v NČOK, kde uživatel nenalezne ani seznam použitých zkratek.

V dalším kroku bychom se mohli ptát, jaké významy daných hesel jsou přiřazovány slovnímu druhu *částice*. Ve většině příkladů (např. v NČOL či NČKP) není použití daného lexému ve funkci fokusační *částice* opatřeno přiřazením slovnímu druhu *částic*. Ani ty slovníky, které operují se slovním druhem *částice*, k němu nepřijírají fokusační *částice*.

Dá se zde vyzorovat jistá tendence, a sice pokud mají fokusační *částice* svůj heterosém ve skupině modálních *částic*, je potom užití ve funkci fokusační *částice* označeno jako příslovce a užití ve funkci modální *částice* jako *částice*. Příkladem zde může být zpracování lemmatu *auch* v ONL:

- (4) *auch*
I. *příslovce*
také, též, i
fráze: Auch das noch! Ještě tohle!, Tohle ještě chybělo!

II. částice

1. *také, též, (dokonce) i*

2. *a*

*Hast du dir auch die Hände gewaschen? →
A umyl(a) sis ruce?*

3. *taky*

4. *wo + auch (immer) – užívá se pro zobecnění větné
formulace kdekoli*

*Was er auch tut, macht er gründlich. → Ať dělá
cokoli, dělá to pořádně.*

Ovšem ani v tomto příkladu není hranice mezi částicemi a příslovci jasně vymezena. Jelikož u významu *II.1.* nejsou uvedeny příkladové věty, zůstává otázkou, čím se tento význam liší od významu *I.*

I přes výše zmíněné tendence najdeme slovníky, které i fokusačním částicím připisují příslušnost k slovnímu druhu částic. To je např. případ hesla *allein* v NČS. Jak ukazuje následující ukázka, je zde použití tohoto slova jako fokusační částice opravdu zahrnuto mezi částice:

(5) *allein*
částice

1. *výhradně, pouze, jen(om)*

*Du allein kannst mir noch helfen. → Jenom ty
(sám) mi můžeš ještě pomoci.*

2. *užívá se ke zdůraznění důležitosti samotný, (už) jen,
samotná skutečnost, že ...*

*Allein der Gedanke, das zu tun, war abscheulich.
→ Samotná myšlenka to udělat byla odporná.*

3.2 Sémantika a ekvivalence

Hlavní a centrální částí slovníkového hesla překladových slovníků jsou uvedené ekvivalenty, tedy přiřazení určitého významu lemmatu k optimálnímu významovému i funkčnímu ekvivalentu (srov. Čermák, 1995b, s. 242).

Ačkoliv Čermák v *Manuálu lexikografie* zdůrazňuje, že by ekvivalenty „měly být zákonitě doprovázeny glosou, která zpřesňuje kontext, aktanty, relace, okolnosti, způsob úzu aj.“ (Čermák, 1995b, s. 242), je tomu v analyzovaných slovnících často právě naopak. Např. v NČOK či v NČF u analyzovaných hesel uživatel nenalezne nic jiného než jen pouhý výčet ekvivalentů.

Co se adekvátnosti zvolených ekvivalentů samotných týče, uveďme zde jako příklad zpracování hesla *erst* v NČOL. Pro přehlednost je zde zařazen pouze třetí

význam, který je přiřazen ke slovnímu druhu částic:

- (6) *erst*
III. partikule
 kěž
 *bis ich erst mal groß bin – jen co vyrostu*⁷

Vidíme, že se zde jako ekvivalent objevuje optativní částice *kěž*, která však pouze v určitých kontextech může být ekvivalentní s německým *erst*. Právě kontext zde ale popsán není, příkladová věta potom v překladu tento ekvivalent ani neuvádí.

3.3 Synonymie a antonymie

Co naopak v analyzovaných slovnících nalezneme často, je uvedení synonym a antonym. Synonyma najdeme u analyzovaných lexémů v ONL a DNČ, antonyma pak v NČF a NČOL.

V ONL se však jeví informace o synonymech jako problematické v tom ohledu, že synonyma nejsou uváděna u jednotlivých významů, nýbrž u celého hesla. Tak tedy jsou např. u hesla *selbst* přiřazena tatáž synonyma jak pronominálnímu, tak i adverbialnímu použití, která slovník vymezuje (jako adverbialní je ve slovníku označeno použití ve funkci fokusační částice). Stejně problematické jsou i odkazy na hesla, která jsou uvedena mezi synonymy. U hesla *selbst* je jako synonymum uvedeno *auch*, neuvádí se zde už ale, s jakým z pěti významů hesla *auch* by *selbst* mělo být synonymní.

3.4 Exemplifikace

Exemplifikace neboli specifická lexikografická náhrada reálného kontextu užití (srov. Čermák, 1995a, s. 107) je esenciální součástí hesla a především u synsémantik (právě mezi ně jsou většinou partikule počítány – srov. např. Hladká, 2017) exemplifikace vyžaduje kontext minimálně jedné věty.

Tento předpoklad je ovšem, jak již bylo naznačeno v příkladu (6), daleko vzdálen od lexikografické praxe analyzovaných slovníků. Tak např. v NČOK najdeme nevětné příklady zřídka, větné potom žádné.

V NČF či NČOL už najdeme jednotky větných příkladů, avšak ne u každého hesla – stejně je to ovšem i s exemplifikací nevětnou. O něco více příkladů nabízí ONL a NČKP, avšak opět ne u každého hesla, nýbrž pouze u těch hesel, u kterých je uvedeno více významů.

⁷ Zcela identická příkladová věta se objevuje i v NČS, kde však částici v tomto použití není připsán žádný český ekvivalent.

Např. v NČS potom nalezneme až na dvě výjimky (*insbesondere, sogar*) u každého lemmatu alespoň jeden příklad, přičemž se nezdá, že se jedná o příklad větný.

Pokud se ptáme, zda jsou ve slovnících uvedeny příklady překračující rozsah jedné věty, odpověď je záporná.

Podíváme-li se na zvolenou exemplifikaci z pohledu adekvátnosti výběru, jen stěží můžeme pozorovat, že by byla při výběru příkladů uplatněna nějaká metodologie. Jako příklad zde uveďme heslo *ausgerechnet*, u kterého se ve čtyřech slovnících objevuje následující exemplifikace:

- (7) NČS: *Ausgerechnet mir muss das passieren!*
DNČ: *Ausgerechnet ihm musste dieser Fehler passieren.*
NČKP: *Das muss ausgerechnet mir passieren!*
NČOL: *Ausgerechnet mir muss das passieren!*

Pokud ale ověříme kookurenční profil lemmatu *ausgerechnet* v databázi CCDB, zjistíme, že syntagmatické spojení *ausgerechnet + passieren* vykazuje relativně nízké hodnoty LLR (log likelihood ratio). Otázkou tedy zůstává, proč autoři i přesto zvolili tyto nápadně podobné příklady. Je jasné, že možnosti korpusové lingvistiky v letech vydání slovníků nebyly tak pokročilé, zároveň by se tato podobnost dala vysvětlit „ovlivňováním“ autorů slovníků navzájem.⁸

3.5 Styl

Stylistické kvalifikátory jsou uvedeny u vybraných hesel jen v několika málo analyzovaných slovnících. Za zmínění zde stojí NČKP či ONL, ve kterých nalezneme u některých hesel (např. v NČKP u *ausgerechnet*) kvalifikátor *hovorově*, nebo potom např. DNČ, který operuje mimo jiné i s označením *gehoben* („knižně“).

Často ale stylistický kvalifikátor chybí a rovněž řazení českých ekvivalentů ukazuje, že stylistická ekvivalence nestála v popředí pozornosti autorů slovníků. Jako příklad zde uveďme fokusační částici *sogar*. Tato německá částice odpovídá svým použitím ve významu fokusační částice (i stylisticky) českému *dokonce*. Jako další ekvivalent by se zde nabízelo české *ba* (*i*), které SSČ i SSJČ uvádí ve výkladu významu lemmatu *dokonce*. Tyto dvě částice (*ba* a *dokonce*) se od sebe ve většině dokladů však liší stylisticky. České *ba* je stylisticky příznakovější než české *dokonce* a stejně tak i než německé *sogar*.

Podíváme-li se na zpracování hesla *sogar* do jednotlivých slovníků, může být uživatel slovníku uveden v omyl. Jak dokládají následující ukázky, ve většině případů je *ba* (*i*) uvedeno na prvním místě, před *dokonce*. České ekvivalenty jsou

⁸ Zda se tu jedná o tzv. slovníkovou kriminalitu (srov. Hausmann, 1987, 1989), si nedovolíme konstatovat, neboť by zde byla nutná analýza většího vzorku hesel jednotlivých slovníků.

sice z hlediska významu přiřazeny správně, z hlediska stylistického nikoliv. Všechny slovníky, které *ba (i)* uvádí, tento ekvivalent nijak stylisticky nehodnotí:

- (8) NČOL: *ba i, dokonce*
NČS: *ba, dokonce i, ano i*
NČF: *ba i, dokonce*
NČOK: *dokonce; ano i; ba i*
NČKP: *dokonce (i), ba i*

V analyzovaném seznamu je ovšem ještě jedna německá částice, kde by byla namísto úvaha, zda u ní neuvést ekvivalent *ba (i)* před ekvivalentem jiným. Jedná se o německou částici *gar*, kterou Helbig hodnotí⁹ jako „redukovanou (zastarávající) formu částice *sogar*“ (Helbig, 1988, s. 151). Ani v jednom německo-českém slovníku ale u *gar* žádný stylistický kvalifikátor nenalzáme.

Pokud srovnáme zpracování hesel *sogar* a *gar* v analyzovaných slovnících, objevuje se u *gar* ekvivalent *ba (i)* ještě méně než u *sogar*, ačkoliv by *ba (i)* byl z pohledu stylistiky vhodnější ekvivalent právě u *gar*:

- (9) ONL: *ba i, dokonce i, a ještě*
NČOL: *dokonce, docela*
NČS: *ba, i, hned, dokonce, docela, snad, ještě (ke všemu)*
NČF: *dokonce, docela*
NČKP: *dokonce*

3.6 Přízvuk

Pokud se podíváme, jak slovníky od sebe odlišují významové varianty, které se liší pouze přízvukem, dospějeme k závěru, že pouze v DNČ jsou tyto varianty od sebe odlišeny. Ostatní slovníky vůbec neuvádí, zda daný český ekvivalent odpovídá německé částici, pokud je přízvučný, či nikoliv.

Zaměříme-li se ale na to, která z hesel v DNČ jsou opatřena informací o přízvuku, ukáže se, že se jedná pouze o heterosémy fokusačních částic ve skupině modálních částic.

Zmiňme na tomto místě také formy s redukovaným vokálem, které NČKP naznačuje závorkou. Nenajdeme zde tedy například lemma *gerade*, nýbrž *g(e)rade*. Bližší rozlišení¹⁰ obou forem zde již nenalezneme.

⁹ Tento názor zastává i Altmann, který tuto částici hodnotí již jako zastaralou (srov. Altmann, 2007, s. 362).

¹⁰ Např. DUDEN online formu *grade* označuje stylistickým kvalifikátorem *umgangssprachlich* („hovorově“).

4. Dosavadní zpracování fokusačních částic a návrhy na zlepšení

4.1 Tendence německo-české lexikografie

Jak ukazují konkrétní příklady z analýzy slovníků představené v předchozích odstavcích, lexikografické zpracování fokusačních částic se zdá být nevyhovující.

Jako základní nedostatek se často jeví celková koncepce slovníku, resp. její nejednotná realizace. Většina slovníků neuvádí konzistentně u každého hesla jeho zařazení ke slovnímu druhu, dokonce se u některých slovníků zdá, že vymezení slovních druhů nebylo dopředu stanoveno. To, že k tomuto závěru docházíme po analýze fokusačních částic, které zpravidla mají heterosémy mezi jinými slovními druhy, se jeví jako překvapivý nedostatek s negativními důsledky pro uživatele slovníku.

Fakt, že fokusační částice bývají v analyzovaných slovnících (a to i těch novějšího data) označeny jako příslovce, staví jejich lexikografické zpracování na úroveň lexikografického zpracování hesel v HDG z roku 1984 (srov. v odstavci 1.2).

V analyzovaných slovnících rovněž často nacházíme ekvivalenty, které jsou uvedeny bez jakéhokoliv komentáře a často dokonce i bez exemplifikace. Jednoznačně je ve slovnících porušeno jedno z pravidel *Desatera slovníkářova*, že „[s]lovu neodpovídá slovo, ale heslu heslo s celým aparátem a vztahy“ (Čermák, 1995b, s. 246).

Je-li ve slovnících u hesel nějaká exemplifikace uvedena, neřídí se poznatky ani možnostmi korpusové lingvistiky (o nutnosti tento údaj uvádět viz 1.1).

V žádném ze slovníků se potom neobjevuje údaj o tom, zda je (či vůbec může být) na dané fokusační částici přízvuk, či nikoliv. Tento aspekt se pro psaný jazyk může jevit jako méně relevantní než pro mluvený, ale pro textovou perцепci a produkci je toto relevantní, neboť (ne)přízvučnost může sloužit jako distinktivní atribut – to je naznačeno v následujícím příkladu:

- (10) A) *Gabi fährt auch nach Bremen, nicht nur nach Hamburg.*
(přízvuk na Bremen, auch bez přízvuku) – *Gabi jede i / také do Brém, ne jen do Hamburku.*
B) *Gabi fährt auch nach Bremen, nicht nur Peter.* (přízvuk na Gabi a auch) – *Gabi jede také do Brém, ne jenom Petr. / Také / I Gabi jede do Brém, ne jenom Petr.*

Porovnáme-li nakonec tištěné slovníky s online slovníkem ONL, nedá se konstatovat jasná tendence v rozdílnosti zpracování v online a tištěných slovnících. Přestože lexikografické zpracování fokusačních částic v ONL patří k těm zdařilejším, nevyužívá potenciál online slovníku např. v tom, že neuvádí důsledně exemplifikaci, jejíž absence nemůže být vysvětlena nedostatkem místa v tištěném díle.

4.2 Návrh na zpracování v akademickém slovníku

Nedostatky současné (převážně komerční) lexikografie formulované v předchozím oddíle nyní využijeme jako východisko pro konkrétní návrhy pro lexikografické zpracování fokusačních částic v nově vznikajících slovnících. Změníme zde ale perspektivu a částečně i hledisko uživatele, neboť následující návrhy budou odpovídat koncepci vznikajícího Velkého německo-českého akademického slovníku (dále jako VNČAS).¹¹ Návrhy zmíněné v tomto odstavci ale mohou být využity i pro jiné koncepce překladových slovníků z němčiny.

Jak analýza slovníků ukázala, základní součástí každého hesla by měla být informace o slovním druhu. Jelikož jsou při projektu VNČAS zohledňovány metody a výsledky různých akademických disciplín (srov. Vachková, 2011, s. 25), měly by při vzniku *akademického* slovníku být zohledněny i poznatky lingvistiky z oblasti částic. S ohledem na uživatele akademického slovníku, a především s ohledem na výše zvýšenou rozmanitost pojmu *částice* by ale slovník neměl zůstat u přiřazení daného lexému k tak heterogennímu slovnímu druhu, jako jsou částice, jehož definice je problematická a pro uživatele slovníku prakticky nic neříkající o daném konkrétním lexému. V takovém případě by nám označení daného lemmatu tímto slovním druhem řeklo více o tom, co dané heslo není, než je.

Řešením by tedy mohlo být přiřazení daného lemmatu ke konkrétní skupině částic, v našem případě k fokusačním částicím. Málo efektivní by se ale poté jevilo vymezování nových specializovaných skupin částic, vycházet by se zde mělo z nejfrekventovanějších skupin částic – např. tak, jak to navrhuje *Handbuch der deutschen Wortarten* (Hoffmann, 2007). Jelikož neexistuje úzus, jaké skupiny částic vymezit, měl by slovník nabízet i základní a uživateli slovníku přístupnou definici dané skupiny s jejími hlavními charakteristikami, především syntaktickými a sémantickými. Operovat s jednotlivými skupinami částic autorům slovníku potom pomůže při rozlišování významů a může ušetřit jejich složité metajazykové popisy.

Roztříděním částic do jednotlivých skupin by ale diferenciace mezi různými použitími částic neměla skončit. Jak naznačil výše příklad 10, i v rámci jedné skupiny můžeme rozlišit různé významy a použití, kde přízvuk může souviset i s významem, a tedy i s přiřazením konkrétních ekvivalentů.

Konkrétně u fokusačních částic by potom bylo z hlediska uživatele velkým přínosem, kdyby ve slovníku byly u jednotlivých použití fokusačních částic také uvedeny jejich syntaktické vlastnosti – především jejich pozice ve větě ve vztahu k jejich fokusu. Tato pozice by měla být metajazykově okomentována. Jelikož je slovník „přítel, a ne učeně odpudivý povýšenec či podvodník“ (Čermák, 1995b,

¹¹ Slovník vzniká pod vedením docentky Marie Vachkové v Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Stránky projektu: bit.ly/3tDdtjj.

s. 247), měl by tento metajazykový komentář být napsán v jazyce přístupném i laickému uživateli slovníku. Kolde zmiňuje například problematické termíny *Sachverhalt* a *Bezugsgröße*, které se objevují v heslech v jím analyzovaném slovníku: „[...] ostatní uživatelé slovníku by mohlo ovšem iritovat, že jsou zde v obecném jazykovém úzu použity bez definice odborně působící termíny“ (Kolde, 2002, s. 324, překlad LF). Podobný efekt by v případě fokusačních částic mohl mít termín *fokus*. Méně iritující by mohla být například formulace *fráze*, na kterou se částice vztahuje.

Zda bychom u fokusačních částic měli ve slovníku uvádět explicitní metajazykový výklad významu, musí být rozhodnuto opět v kontextu celého slovníku. Ve vznikajícím VNČAS bychom byli spíše proti, neboť v jazykovém páru němčina–čeština je význam jednotlivých fokusačních částic – opět s ohledem na uživatele – dostatečně a bez nechtěného zmatení určen překladovým ekvivalentem v kombinaci s vhodně zvolenou exemplifikací.

Překladové ekvivalenty by ovšem měly být řazeny systematicky a podloženy správně interpretovanými korpusovými daty. Exemplifikace by měla být minimálně v rozsahu jedné věty, pokud ne větším. Jelikož je význam fokusačních částic (nejen z důvodu velkého počtu heterosémů) silně závislý na kontextu, měl by zde, a to v tomto případě platí více než u jiných slovních druhů, být kontext přenesen v co nejvyšší možné míře.

Jelikož fokusační částice zaujímají (resp. mohou zaujímat) v němčině a češtině rozdílné pozice ve větě, stojí rovněž za úvahu, zda by v konkrétních případech nebylo žádoucí uvést u hesla nějaký komentář v podobě *usage note* (srov. např. Šemelík – Bezdíčková – Koptík, 2016).

Jelikož na fokusačních částicích v určitých funkcích může (či dokonce musí) být přízvuk (srov. Helbig, 1988, s. 25), neměl by ani tento údaj ve slovníku chybět. V tomto smyslu by rovněž bylo záhodno do slovníku (s patřičným komentářem) zařadit i příklady z mluveného jazyka.

Stejně jako u všech hesel ve slovníku by lexikografové ani u fokusačních částic neměli zapomenout na označení stylistické příznakovosti (je-li namístě).

5. Shrnutí

V tomto článku jsme představili výsledky lexikografického zpracování fokusačních částic ve středně velkých a velkých slovnících vydaných po roce 1989. Tato analýza si nekladla za cíl prošetřit lexikografické zpracování všech fokusačních částic, nýbrž chtěla upozornit na možné problémy lexikografického zpracování dané skupiny částic. Analýza skutečně ukázala, že zpracování fokusačních částic ve vybraných slovnících je problematické. Jde především o následující nedostatky:

- Ve velké části slovníků chybí u fokusačních částic údaj o slovním druhu. Pokud se tento údaj u hesla nachází, jsou fokusační částice

zpracovány a označeny jako příslovce. Jako částice jsou zpracovány především fokusační částice.

- Slovníky často poskytují pouhý výčet ekvivalentů bez dalšího komentáře či exemplifikace.
- Exemplifikace v mnohých případech chybí, ve slovnících nenalezneme příklady překračující rozsah jedné věty. Exemplifikace je často uváděna bez kontextu a bez zohlednění výsledků možné korpusové analýzy.
- Ani sémantické paradigmatické vztahy jako synonymie a antonymie nejsou ve slovnících zpracovány systematicky.
- Stylistické kvalifikátory se ve slovnících objevují zřídka, ačkoli informace o stylistické charakteristice výrazu je pro uživatele potřebná.
- Ve slovnících nenalézáme žádné informace o pozici fokusačních částic ve větě ani žádné údaje o jejich přízvučnosti.

Představená analýza ukázala, že fokusační částice v analyzovaných slovnících nejsou zpracovány systematicky a ani jednoznačně s ohledem na potřeby adresáta. Slovníky nevyužívají poznatky lingvistického zkoumání částic posledních desetiletí.

Na základě výsledků analýzy byly v dalším kroku formulovány konkrétní body vedoucí ke zlepšení zpracování fokusačních částic v nově vznikajícím akademickém slovníku. Formulovali jsme nezbytné součásti slovníkového hesla:

- U každého lemmatu musí být uvedena informace o slovním druhu. Jednotlivé slovní druhy je nutné definovat a především od sebe odlišit předem.
- U každého použití daného lemmatu jako částice by se měla vzhledem k nehomogenitě tohoto pojmu objevit i konkrétní skupina částic, přičemž zde doporučujeme s ohledem na adresáta používat minimální počet tříd v odborné literatuře nejvíce etablovaných.
- Ve slovníkovém heslu by se měly objevit metajazykové komentáře o přízvučnosti a pozici částice ve vztahu k pozici jejího fokusu, přičemž je nutné používat metajazyk srozumitelný uživateli.
- Vedle systematicky seřazených ekvivalentů by mělo slovníkové heslo nabízet vždy exemplifikaci v rozsahu minimálně jedné věty.
- Pokud to daný lexém vyžaduje, musí slovníkové heslo obsahovat údaje o stylistice.

Výše zmíněná řešení a návrhy mohou sloužit jako základ pro budoucí lexikografickou praxi v rámci projektu VNČAS a zároveň jako první impuls k hledání možných řešení lexikografického zpracování fokusačních částic i ostatních tříd částic.

6. Závěr a výhled

Na závěr se nabízí otázka, zda výše uvedené výsledky můžeme zobecnit pro celý slovní druh částic. Jak již bylo v úvodu zmíněno, jedná se o velice heterogenní slovní druh. Z tohoto důvodu bude nezbytné v nově vznikajících slovnících od sebe jednotlivé skupiny částic co nejjednoznačněji odlišit.

Celá množina lexémů spadající pod tento „zbytkový“ slovní druh *částice* však musí být roztržena do přiměřeného počtu navzájem co nejvíce disjunktních skupin částic. Zároveň je nutné skupiny vymezit tak, aby problém „zbytkovosti“ nebyl vyřešen pouze tím, že uvnitř původně zbytkové skupiny vznikne opět zbytková podskupina.

Teprve při splnění této podmínky má smysl u jednotlivých lexémů ve slovníku uvádět konkrétní skupinu částic, neboť potom toto označení bude implikovat charakteristické vlastnosti pro dané heslo a bude moci ušetřit lexikografické rozhodování při vymezování jednotlivých významů a použití.

Odpověď na otázku, zda bude možné všechny konkrétní návrhy zpracování fokusačních částic přenést na zpracování jiné skupiny částic, je podmíněna vymezením ostatních skupin. Jelikož je ale nyní každá skupina vymezena pomocí rozdílných kritérií, jeví se tato úvaha jako problematická. Navíc například ekvivalenty odpovídající si u fokusačních částic v němčině a češtině často 1:1 bude těžké najít i ve skupině modálních částic, u kterých bude zřejmě nezbytné význam částic popsat také více metajazykově než primárně ekvivalentem.

Přesto tento článek upozornil na problémy, jako je údaj o jejich (ne)prízvučnosti či pozice částice ve větě, které budou muset být řešeny u všech částic. Nabízená řešení nejsou prezentována jako jediná možná a slouží spíše jako upozornění na nutnost zabývat se v lexikografii všemi lexémy (i těmi více či méně funkčními) se stejnou pečlivostí. Představené problémy bude ovšem vždy nutno řešit v rámci celkové koncepce konkrétního vznikajícího slovníku.

Seznam literatury

a) Analyzované slovníky

DNČ = Müller, W. a kol. (1993): *Duden: německý výkladový slovník s českými ekvivalenty*. Praha: Mladá fronta.

NČOK = Ostmeier, J. – Kumprecht, K. (1994): *Česko-německý a německo-český slovník. Část německo-česká*. Vimperk: Nakladatelství Papyrus.

NČKP = Křížková, J. – Půček, M. (2004): *Velký německo-český slovník*. Havlíčkův Brod: Fragment, Praha: KPS.

NČF = Autorský kolektiv (2005): *Německo-český slovník*. 2 svazky. Olomouc: Fin Publishing.

NČOL = Steigerová, M. a kol. (2006): *Německo-český slovník; Česko-německý slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

NČS = Siebenschein, H. a kol. (2006): *Německo-český slovník*. 2 svazky, 7. vydání. Voznice: Leda.

ONL = Redakce Lingea (2017): *Praktisches Wörterbuch Deutsch-Tschechisch*. Verze 6.0. Lingea, s.r.o. Online: <https://slovniky.lingea.cz/nemecko-cesky/>.

b) Sekundární literatura

Altmann, H. (2007): Gradpartikel. In: L. Hoffmann (ed.), *Handbuch der deutschen Wortarten*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 357–386.

Brauß, U. (2005): Gradpartikeln im GWDS. In: H. E. Wiegand (eds.), *Untersuchungen zur kommerziellen Lexikographie der deutschen Gegenwartssprache. Band 2*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, s. 71–80.

Breindl, E. (2018): Positions- und Akzentuierungsvarianten. In: Institut für Deutsche Sprache: *Systematische Grammatik. Grammatisches Informationssystem grammis*. Online: <https://grammis.ids-mannheim.de/systematische-grammatik/2704>.

CCDB = Belica, C. (2001): *Kookkurrenzdatenbank CCDB - V3.3. Eine korpuslinguistische Denk- und Experimentierplattform*. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache. Online: <http://corpora.ids-mannheim.de/ccdb/>.

Čermák, F. (1995a): Paradigmatika a syntagmatika slovníku: možnosti a výhledy. In: F. Čermák – R. Blatná (eds.), *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, s. 90–115.

Čermák, F. (1995b): Překladová lexikografie. In: F. Čermák – R. Blatná (eds.), *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, s. 230–248.

Diewald, G. (2007): Abtönungspartikel. In: L. Hoffmann (ed.), *Handbuch der deutschen Wortarten*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 117–142.

DUDEN online = Dudenredaktion: Duden online Wörterbuch. Online: <https://www.duden.de/woerterbuch>.

DUDEN-Grammatik = Wöllstein, A. – Dudenredaktion (2016): *Duden. Die Grammatik*. 9., vollständig überarbeitete und aktualisierte Auflage. (Duden 4). Berlin: Dudenverlag.

Eisenberg, P. (2013): *Grundriss der deutschen Grammatik: Band 2: Der Satz*. 4., aktualisierte und überarbeitete Auflage. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler.

Felbr, L. (2019): *Lexikographische Erfassung der Fokuspartikeln in deutsch-tschechischen Wörterbüchern*. Praha. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav germánských studií. Vedoucí práce Martin Šemelík.

Grammis = Institut für Deutsche Sprache: *Systematische Grammatik. Grammatisches Informationssystem grammis*. Online: <https://grammis.ids-mannheim.de>.

Hausmann, F. J. (1987): Wörterbuchkriminalität. Lexikographie zwischen Markt und Wissenschaft. In: *Lexicologie*. Amsterdam: ANÉLA, s. 7–17.

- Hausmann, F. J. (1989): Dictionary Criminality. In: F. J. Hausmann a kol. (eds.), *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. 1 Teilband. New York: Walter de Gruyter, s. 97–101.
- HDG = Kempcke, G. a kol. (1984): *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache in zwei Bänden*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Helbig, G. (1988): *Lexikon deutscher Partikeln*. Leipzig etc.: Langenscheidt.
- Helbig, G. – Buscha, J. (2013): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. München: Klett-Langenscheidt.
- Hentschel, E. – Weydt, H. (2002): *Lexikologie. Lexicology. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 646–653.
- Hladká, Z. (2017): Synsémantik. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Online: <https://www.czechency.org/slovník/SYNS%C3%89MANTIKUM>.
- Hoffmann, L. (eds.) (2007): *Handbuch der deutschen Wortarten*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- IDS-Grammatik = Zifonun, G. – Hoffmann, L. – Strecker, B. (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*. 3 Bände. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Kolde, G. (2002): Die Gradpartikeln im „de Gruyter Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache“. In: H. E. Wiegand (ed.), *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen II. Untersuchungen anhand des „de Gruyter Wörterbuchs Deutsch als Fremdsprache“*. Lexicographica, Series Maior 110. Tübingen: Niemeyer, s. 313–324.
- König, E. (1991a): Gradpartikeln. In: A. von Stechow – D. Wunderlich (eds.), *Semantik. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 786–803.
- König, E. (1991b): *The Meaning of Focus Particles. A Comparative Perspective*. London, New York: Routledge.
- König, E. (1993): Focus Particles. In: J. Jacobs (ed.), *Syntax: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 978–987.
- Lingea (2006): *Německo-český, česko-německý velký slovník: nejen pro překladatele*. 2. vydání. Brno: Lingea.
- Métrich, R. – Faucher, E. (2009): *Wörterbuch deutscher Partikeln. Unter Berücksichtigung ihrer französischen Äquivalente*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Nekula, M. (1996): *System der deutschen Partikeln im Deutschen und Tschechischen: Unter besonderer Berücksichtigung der Abtönungspartikeln*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Nekula, M. (2008): Möglichkeiten der lexikographischen Beschreibung von Partikeln. In: M. Vachková (ed.), *Beiträge zur bilingualen Lexikographie*. Praha: FF UK, s. 105–116.

- Nekula, M. (2017): Vytýkací částice. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Online: <https://www.czechency.org/slovník/VYT%C3%9DKAC%C3%8D%20%C4%8C%C3%81STICE>.
- SSČ = Filipec, J. a kol. (2003): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 3. vydání. Praha: Academia.
- SSJČ = Havránek, B. a kol. (1960–1971): *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia.
- Sudhoff, S. (2010): *Focus particles in German: Syntax, prosody, and information structure*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Šemelík, M. – Bezdíčková, A. – Koptík, T. (2016): Verlierer gibt es hier also keine oder usage notes in ausgewählten Wörterbüchern. *Germanistica Pragensia XXIV/4, AUC Philologica*, s. 173–196.
- Šimečková, A. (1990): Nová mluvnice současné němčiny. *Slovo a slovesnost* 51, s. 164–166.
- Štícha, F. (2015): *Česko-německá srovnávací gramatika*. Praha: Academia.
- Vachková, M. (2011): *Das große akademische Wörterbuch Deutsch-Tschechisch: ein erster Werkstattbericht*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Wiegand, H. E. (2003): *Untersuchungen zur kommerziellen Lexikographie der deutschen Gegenwartssprache. Band 1*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Drobnosti

O co se opírá jazyková poradna: Obecná taktika pro zodpovídání jazykových dotazů¹

Martin Beneš

oddělení jazykové kultury
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
benes@ujc.cas.cz

Následující inscenovaný rozhovor má za cíl přiblížit odborníkům i laikům obecnou taktiku, kterou se pracovníci jazykové poradny ÚJČ AV ČR řídí při řešení tazatelských problémů, ale např. i při tvorbě a úpravách Internetové jazykové příručky. Netradiční forma rozhovoru má na jedné straně příčiny „historické“ – první verze tohoto textu vznikla jako podklad pro natáčení části videorozhovoru určeného k propagaci jazykové poradny (viz <bit.ly/2OMdGIO>), na druhé straně se však – alespoň po mém soudu – ukázala být pro vytčený cíl funkční a dobře využitelná. Otázky a odpovědi výklad jednak dobře strukturují, není nutné si za nimi představovat konkrétního tazatele, dají se chápat jako vnitrotextový, odosobněný strukturační hlas, jednak ho oživují, a činí ho tak – jak doufám – méně úmorným, nebo dokonce atraktivním i pro ty, které by jinak téma normy, úzu a kodifikace nezaujalo.

Odkud vlastně jazyková poradna ÚJČ AV ČR čerpá oporu pro řešení, která tazatelům doporučuje?

Pracovníci jazykové poradny se opírají o doklady či poznatky ze tří oblastí: zaprvé z toho, jak se jazyk reálně používá (úzus), zadruhé z toho, jak je v knihách napsáno, že se jazyk používá nebo že by se používat měl (kodifikace), a zatřetí z toho, jak si lidé „nevědomky myslí“, že by se jazyk měl používat (norma).

Co znamená, že si lidé něco „nevědomky myslí“ o používání jazyka?

Lidé mají v hlavách, resp. v myslích uložena pravidla o tom, jak jazyk, v našem případě češtinu, používat. Tato jazyková pravidla jsou nevědomá, uživatelé jazyka si běžně neuvědomují, že jimi vládnou, v řadě případů však může dojít k jejich zvědomění, zejm. tehdy, setkají-li se v jazykovém užití s něčím, co je s těmito pravidly v rozporu. I když pravidla samozřejmě musí být uložena

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

v jednotlivých myslích, lidé je sdílejí s ostatními uživateli. Toto sdílení či propojení našich myslí zajišťuje mechanismus tříúrovňového sdílení: Musí zaprvé platit, že znám nějaké jazykové pravidlo, zadruhé že vím, že ho znají i ostatní uživatelé, a zatřetí že vím, že druzí mluvčí vědí, že to pravidlo znám i já. Splňuje-li nějaké pravidlo tyto tři podmínky, jde o tzv. sdílené, intersubjektivní pravidlo se specifickými vlastnostmi. Na první poslech to zní nejspíš složitě, odborně se to vyjadřuje ještě složitěji (jde tzv. o tříúrovňové jazykové znalosti existující tzv. v intersubjektivitě myslí jednotlivých uživatelů češtiny), ale důležité je, že takové znalosti máme a že je dennodenně nevědomky, bez sebemenší námahy využíváme, když komunikujeme.

Jak ale můžeme vědět, že druhý mluvčí zná nějaké jazykové pravidlo, nebo dokonce že druhý mluvčí ví, že ho znám já?

Tady je třeba jedním dechem dodat důležité upřesnění. Nejde totiž o to, že vím, co mají druzí lidé v hlavě za jazyková pravidla, ale o to, že mám právo od nich některé jazykové znalosti očekávat. Z toho důvodu mají jazyková pravidla – a jazyk vůbec – něco, čemu se říká normativní charakter. Neznamená to vlastně nic jiného, než že sdílená jazyková pravidla vyvíjejí na uživatele jazyka „tlak“, „tlačí na ně“ – nutí je, aby jazyk používali a interpretovali v souladu se svými sdílenými pravidly. Když na první úrovni vím, že na druhé úrovni o mně jiný člověk ví, že na třetí úrovni vím, že ví, že slovem *pes* budu rozumět psa, tak chci-li se s ním dorozumět, nemám jinou možnost než se podvolit tomuto tlaku a slovo *pes* tak používat. Parafrázujeme-li slavný Rádlův (1994, s. 13) výrok o pravdě, lze říct, že „nemáme jazyk, nýbrž jazyk má nás“.

Proč jsou pro odpovědi jazykové poradny pravidla tak důležitá?

Zejména proto, že jsou kritériem jazykové správnosti. Právě o ně pracovníci jazykové poradny, je-li to jen trochu možné, opírají své odpovědi a doporučení. Je-li nějaký prostředek v souladu s jazykovým pravidlem, jak ho uživatelé znají a sdílejí, je pro ně správný, pokud ne, je pro ně nesprávný. Jsme zpátky u počátečního, že si lidé „nevědomky myslí, jak by se jazyk měl používat“. V jazykové poradně si myslíme, že v jazyce je správné to, co je v souladu se sdílenými jazykovými pravidly. Jinak řečeno, správné je vlastně to, co sami uživatelé považují za správné. Je zásadní říct, že takto pojatá správnost je stejně objektivním, na hodnocení jazykovědců nezávislým faktem, jako např. ne/dokonavost těch kterých slovesných tvarů.

A to všichni mluvčí považují za správné totéž?

V některých případech v zásadě ano, v některých ne. V tom je jeden ze současných důležitých poznatků. Řada slov, např. tvar *budu se soustředit*, nejsou správná, nebo nesprávná jaksi absolutně, sama o sobě, ale jak kdy a jak pro koho.

Podstatná část uživatelů češtiny např. nevědomky považuje sloveso *soustředit se* za nedokonavé, a tvar *budu se soustředit* tak považuje za správný; část uživatelů ho však nevědomky považuje za dokonavé a tvar *budu se soustředit* proto považují za nesprávný. Jelikož obou skupin je nejspíš zhruba polovina, nedává smysl říct, že tvar *budu se soustředit* je absolutně nesprávný, ale jen že za nesprávný ho budou považovat pouze ti, kteří sloveso *soustředit se* nevědomky považují za dokonavé. V tomto duchu pak tvoříme své odpovědi.

Takže se nestačí podívat do příručky a doporučit, co se tam píše?

Bohužel ne, resp. ne vždycky. Pokud jde o příručky, je tu vždy otázka, z jakého důvodu je v nich to či ono (nepřímo) označeno jako správné, nebo nesprávné. V knihách jsou důsledně vzato „jen“ popisy jazykových pravidel a ty se samozřejmě můžou od toho, jaká pravidla uživatelé jazyka reálně sdílejí, velmi lišit – a to buď nezáměrně, např. proto, že popis je zastaralý, nepřesný apod., nebo záměrně, např. proto, že autoři knih tak chtějí ovlivnit, jaké jazykové prostředky mají nebo nemají uživatelé jazyka používat. Na popis v příručkách se samozřejmě díváme, ale nespoleháme na něj ze 100 % – je pro nás ze všech tří jmenovaných oblastí nejméně důležitý.

A co reálné používání jazyka, zmíněné v úvodu? Nešlo by prostě nějak zjistit, co se používá nejčastěji, a to tazateli doporučit jako správné?

Ani takový postup bohužel není možný, alespoň ne vždy. Existuje bonmot, který říká, že stejně jako existuje mnoho správných vět, které nikdy nebyly vysloveny, existuje i mnoho nesprávných vět, které vysloveny byly. Čili: užívány můžou být i prostředky, které – z různých důvodů – nejsou v souladu s jazykovými pravidly, jak je mluvčí sdílejí. Ne vždy je tudíž možné podívat se např. do jazykového korpusu, říct, že častější je ten a ten prostředek, a z toho důvodu ho doporučit jako správný. Nejdřív je třeba vyloučit nebezpečí, že takový prostředek – ještě, nebo už – nemusí být v souladu s tím, jaká pravidla velká řada uživatelů sdílí.

To ale celou situaci dost komplikuje, že?

Ano i ne. Ne proto, že doklady z knih a z užívání se typicky kryjí s tím, jaká jsou sdílena jazyková pravidla. Že *pes* znamená pes, je napsáno v příručkách, kompetentní uživatelé češtiny takové pravidlo ve 100 % sdílejí a chovají se téměř důsledně podle toho. Dotazy na takové výrazy je snadné vyčerpávajícím způsobem zodpovědět (což je z hlediska poradenské praxe bezproblémové), ale jinak jsou jaksi nudné, rutinní, teoreticky a popisně nezajímavé. A ano proto, že samozřejmě nezřídka nastává situace, že doklady z knih a/nebo z užívání nejsou se sdílenými jazykovými pravidly v souladu, nebo že nikdo žádná jazyková pravidla pro daný případ ještě nesdílí. Dotazy na tyto výrazy jsou složité, odpovědi na ně nemůžou být jednoznačné, absolutní (což přináší poradenské praxi

řadu výzev: vnáší do ní prvky nejistoty, vyžaduje různou míru okamžité analytické práce, a ne vždy to nachází porozumění u tazatelů), jsou však vědecky, teoreticky velmi podnětné a představují deskriptivní výzvu.

A jak tedy v těchto případech nesouladu postupujete?

Je-li to jen trochu možné, snažíme se odpověď založit na znalosti, nebo dokonce i na kvalifikovaném odhadu toho, jaká je norma, tedy jaké pravidlo uživatelé v daném případě sdílejí. Známe-li normu, zakládáme doporučení na ní, a to i přesto, že v příručkách třeba stojí něco jiného, nebo že v úzu se často vyskytuje (též) jiný prostředek. Doklady ze zmíněných tří oblastí pro nás vlastně mají nestejnou důležitost: nejvíc si ceníme poznatků z oblasti normy, sdílených pravidel, teprve poté dokladů z užívání a až úplně nakonec dokladů-popisů z příruček.

Jak se ale zjistí, jaká je norma, která pravidla uživatelé jazyka v jednotlivých případech sdílejí?

To je složitá otázka. Sdílená pravidla existují v myslích uživatelů jazyka – což je samozřejmě místo, kam se lze obtížně dostat. Obecně existují asi tři hlavní způsoby, jak tuto bariéru překonat. Zaprvé se dá pracovat s vlastní intuicí, tj. s tím, jaké pravidlo v daném případě znám, sdílím já sám jako výzkumník – říkávalo se, že např. fyzikové pracují v laboratořích, zatímco lingvisté si své laboratoře nosí s sebou ve svých hlavách. To je – při vši opatrnosti – možné proto, že se dá počítat s tím, že v tom se svým pravidlem nejsem sám, že takové pravidlo sdílí i jiní uživatelé. Vše je samozřejmě žádoucí kontrolovat intuicemi kolegů, korpusem atp. Zadruhé se dají využívat negativní reakce uživatelů. Výjimka potvrzuje pravidlo, v našem případě vlastně – odchylka upozorňuje na existenci sdíleného jazykového pravidla. Reagují-li tedy mluvčí (včetně mě samého; viz výše) negativně na nějaký prostředek – odborně by se řeklo, mají-li na tento prostředek tzv. nenulovou reakci –, není ten prostředek v souladu se sdíleným pravidlem, a je pro ně tedy nesprávný. A právě z toho důvodu je žádoucí se mu vyhnout. Jazyková pravidla mají negativní charakter, jejich existenci si uvědomíme (vzpomeňme na zmíněné „zvědomění“), až když dojde k jejich porušení. Jako v tom vtipu, kde dítě 10 let nemluví, a najednou nad polévkou řekne: málo slaná. Všichni se radují a ptají se ho, proč doteď nemluvalo, na což dítě odpovídá: až dosud bylo všechno v pořádku... A konečně je zatřetí taky možné rozebírat texty a počítat s tím, že když jejich autoři použili některý diskutabilní výraz v těsném okolí jinak evidentně správných, spisovných slov, dá se předpokládat, že považují za správný, spisovný i tento prostředek.

A daří se vám vždycky zjistit, jaká je norma – jaké pravidlo ti kteří mluvčí sdílejí? Co když se to nepovede?

To je opět složitá otázka, která nás přivádí k další podstatné věci. Stává se, že norma dosud neexistuje, ještě se neustavila – lidé prostě pro daný příklad nesdílejí žádné pravidlo. Tak je to např. při skloňování nepřechýlených ženských příjmení typu *paní Liška*: má být *bez paní Lišky* nebo *bez paní Liška* (nebo dokonce *bez paní Liškové*)? V takovém případě hledáme doklady z příruček a z užívání. Nejsou-li, tak jako v právě zmíněném příkladě, k dispozici, nastupuje obvykle odborná argumentace – založená typicky na různých analogiích s něčím, co už normu, užití nebo popis v knihách má. Potíž je ovšem v tom, že takto vzniklé doporučení, např. použijte tvar *bez paní Lišky*, nebude ze své podstaty hladce fungovat v komunikaci – užití výrazu, které není v souladu s pravidlem, s normou, uživatele překvapí, zarazí, vyruší. Neexistuje-li norma, uživatelé pro daný případ ještě nesdílejí pravidlo, budou vyrušeni bez ohledu na domnělou neprůstřelnost lingvistických argumentů, které k takovému doporučení vedly. Jsme zpátky u toho „až dosud bylo všechno v pořádku“.

Takže nejde o uplatnění odborných lingvistických znalostí, ale o soulad s pravidlem?

Jde zejména o soulad s pravidlem. Prostředek, který není v souladu s posluchačovým sdíleným pravidlem, je pro něj zarážející, překvapivý, rušivý, „trhá uživatelům uši“, jak sami říkají. Strhává pozornost sám na sebe, nebo dokonce odvádí pozornost od sdělení úplně někam jinam a narušuje tím – tu více, tu méně – plynulost komunikace. O uplatnění odborných lingvistických znalostí jde samozřejmě taky, jen je nově vidíme jinde – ve znalosti toho, jací uživatelé sdílí či nesdílí která pravidla. Naším cílem je radit uživatelům tak, aby doporučenými prostředky nerušili, nepřekvapovali své čtenáře a posluchače a neodváděli tak pozornost od toho, co jim chtějí sdělit. Není-li to možné, radíme tak, abychom toto riziko minimalizovali. A není-li možné z podstaty věci ani to, upozorníme na to a snažíme se vysvětlit proč. Jak si do deníku zapsal Witold Gombrowicz (2015, s. 87): „Nejde o to, aby se nedělaly jazykové chyby, ale o to, aby chyba nedělala člověku ostudu.“ Jazyk uvažovaný odtrženě od jeho uživatelů je konstrukt, reálně existují jen sdílená jazyková pravidla v hlavách těch, kdo jazyk používají (a prožívají). Při poradenské praxi nejde o tento jazyk-konstrukt a jeho kažení či nekažení, ale o lidi z masa a kostí, o jejich rušení či nerušení – a o to, aby se při komunikaci cítili komfortně. V tom se jim svými odpověďmi snažíme pomoci.

Literatura

Gombrowicz, Witold (2015): *Deník* [vydání druhé, opravené a doplněné, první souborné]. Praha: Torst.

Rádl, Emanuel (1994): *Útěcha z filosofie* [6. vydání]. Praha: Svoboda.

Ohlédnutí za rubrikou Jazykový koutek v časopisu Vesmír¹

Sylva Nzimba

oddělení současné lexikologie a lexikografie

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

nzimba@ujc.cas.cz

Mezi lety 2015 a 2020 vycházely v časopise *Vesmír* v rubrice *Jazykový koutek* krátké sloupky, jejichž autory byli v naprosté většině tehdejší pracovníci oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR. Vzniklo tak na šest desítek příspěvků, které jsou dostupné na webových stránkách časopisu www.vesmir.cz.

Velká část námětů vzešla z práce na *Akademickém slovníku současné češtiny*² (dále ASSČ), jenž v oddělení současné lexikologie a lexikografie vzniká od roku 2012. Inspirací pro autory byla často slova nebo významy slov, které ASSČ zachycuje jako první všeobecný výkladový slovník češtiny. Např. Pavla Kochová se v textu *Když je nám Země malá* (11/2017, s. 668) věnuje novému významu slov *astronomický* (v ASSČ vyloženém jako ‚mimořádně, nesmírně velký, vysoký‘), *galaktický*, *vesmírný* či *kosmický*. Magdalena Kroupová (7/2019, s. 472) se zabývá slovem *bublina* a zaměřuje se zejména na významy, jež ve starších slovnících nebyly zpracovány, např. ‚zveličený, nadhodnocený jev, událost, problém ap., který je ve skutečnosti bezvýznamný nebo nemá reálný základ‘ (*marketingová bublina*, *bublina na trhu s nemovitostmi*) či ‚prostředí, společenství, které člověka utvrzuje v jeho pohledu na svět a v odmítání odlišných názorů, nepříjemné reality ap.‘ (*sociální bublina*, *názorová bublina*). Text Martiny Holcové (9/2017, s. 532) pojednává o slovech, jejichž novým významem je určitý typ dopravního prostředku – např. *brouk* (v ASSČ vyložen jako ‚automobil značky Volkswagen, tvarem karoserie připomínající brouka 1‘) nebo *čmelák* (‚letadlo značky Z-37 Čmelák, zprav. žluté barvy, užívané zejména k leteckému rozprašování zemědělských přípravků‘).

Zpracování víceslovných lexikálních jednotek v ASSČ bylo inspirací pro Zdeňku Opavskou, která ve svém textu (7/2015, s. 455) pojednává o často terminologických souslovích, např. *bod mrazu* či *černá díra*, jež paralelně fungují i jako frazémy. V dalším příspěvku *Čertovy obrázky a královská hra* (10/2017, s. 600) uvádí množství frazémů, které vznikly na základě lexika z oblasti karet a šachů (např. *přiznat barvu*, *hrát s někým betla*, *držet v ruce všechny trumfy*, *patová situace*). Veronika Vodrážková se v textu *Slovník pro labužníky* (6/2015,

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

² *Akademický slovník současné češtiny* (2017–). Praha: Ústav pro jazyk český. Cit. 2021-03-11. Dostupné z . [ASSČ]

s. 364) zabývá zpracováním sousloví, jejichž první komponenty jsou odvozeny od zeměpisných názvů, např. *anglická slanina* či *balkánský sýr*. Upozorňuje na skutečnost, že název pokrmu v některých případech nemá s danou geografickou oblastí nic společného – např. *ruské vejce* ve skutečnosti z Ruska nepochází a motivaci si můžeme pouze domýšlet.

Několik sloupků se věnuje praktickým aspektům výstavby slovníkového hesla. Např. Michaela Lišková ve svém textu *Facelift rozjasňuje tvář a dává jí příjemně optimistický výraz* (5/2016, s. 312) pojednává o (ne)vhodném výběru exemplifikace. Veronika Vodrážková (11/2016, s. 668) poukazuje na to, jak obtížné může pro lexikografy být definování významu u některých lexikálněsémantických skupin – na příkladu sloves zvuku (*bučet, cinkat*) ukazuje, že mnohdy nejsou slova pro přesný výklad významu dostačující. Michaela Lišková a Martin Šemelík (5/2018, s. 320) se zamýšlejí nad tím, zda do slovníku patří vulgarismy, a upozorňují na formální rozkolísanost, se kterou se musejí lexikografové při zpracování takových hesel často vyrovnávat – např. v případě slova *čurák/čůrák/čůrák* se autoři ASSČ rozhodli pro uvedení všech tří variant v záhlaví a rozdíl ve frekvenci apod. komentují v externí poznámce k heslu.

Vzhledem k rychle se měnící slovní zásobě je pochopitelné, že mnozí autoři volí jako témata svých sloupků neologismy. Barbora Procházková se ve svém příspěvku *Když instagramista šéruje na síti* (1/2017, s. 56) věnuje přejímkám z oblasti sociálních sítí a demonstruje na nich pravopisnou a slovtvornou adaptaci, zmiňuje se též o existenci izolexémních derivátů (např. *instagramista, instagramer, instagramák*). Další text této autorky (2/2018, s. 116) se věnuje slovu *geek*, přejímce, která je v databázových zdrojích (korpusy ČNK, Neomat) poprvé registrována na konci 90. let minulého století. Autorka pojednává o vzniku nových významů – k původnímu ‚šprt‘ a ‚počítačový nadšenec‘ se přidává význam ‚nadšenec v jakékoliv oblasti, fanoušek něčeho‘ (např. *kávový geek* či *cinofilní geek*). Novými, zpravidla okazionálními kompozity utvořenými z komponentů frazeologických pojmenování (např. *husokůžný, kolenovrtač, odezdikezdismus*) se zabývá Renáta Neprašová (5/2017, s. 304), na nové pozdravy (např. *páčulínek, čauzr, zdárek párek*) se zaměřuje Martin Šemelík (10/2020, s. 602).

Jiné sloupky se věnují slovní zásobě vztahující se k určitým zájmovým oblastem. Lucie Machálková v textu *Běžec s jazykem na vestě* (2/2016, s. 120) pojednává o slovech z běžeckého slangu (např. *fartlek, přepálit, ultra, patar*), Renáta Neprašová (3/2016, s. 180) se zabývá slovní zásobou z oblasti geocachingu a na několika příkladech demonstruje produktivitu komponentu *geo-* v tomto specifickém významu (např. *geomaraton, geodovolená, geozačátečník*). Martina Holcová (10/2018, s. 608) vysvětluje, co v rybářském slangu znamenají *řízky* (‚hrouzci, drobné rybky, které se používají jako nástraha při lovu dravců‘), *kačena* (‚velký splávek na štiky‘) nebo *pumpovat* (‚opakovaně zvedat a sklánět prut‘). Většina pojmenování z této specifické části slovní zásoby se do

všeobecného výkladového slovníku nedostane, o to cennější však tyto texty pro její poznání jsou.

Kromě příspěvků věnujících se novým slovům v češtině vzniklo několik sloupků pojednávajících o produktivních slovotvorných komponentech, pomocí kterých se tvoří velké množství nových slov, často okazionálního nebo efemérního charakteru. Jana Nová se v příspěvku *Babišné* (4/2018, s. 252) zabývá příponou *-né/-ovné*, uplatňující se při tvoření názvů poplatků. Autorka upozorňuje, že první část výsledného pojmenování může být motivována tím, čeho se poplatek týká (např. *pastelkovné*, *všimné*), ale i jménem politika, s nímž zavedení poplatku souvisí (např. *julínkovné* ‚regulační poplatek u lékaře‘). Komponentu *-árium*, známého ze slov *akvárium* či *terárium*, se věnuje Sylva Nzimba (12/2018, s. 744), podle níž se tento komponent produktivně uplatňuje při tvoření názvů zvířecích pavilonů a chovných zařízení (např. *medvědárium*, *velemlokárium*, *vydrárium*). Text Jakuba Slámy (1/2019, s. 56) pojednává o tom, jak se při tvoření pojmenování skandálů a kauz využívá komponent *-gate*, vzniklý po politické aféře Watergate. Autor upozorňuje, že komponent se v současné češtině může pojít jak s vlastními jmény (např. *Paroubekgate*), tak s obecnými jmény (např. *trenkygate*). Tvoření sloves z názvů obchodních značek pomocí přípony *-ova(t)* (např. *brufenovat*, *googlovat*, *xeroxovat*) se věnuje Magdalena Kroupová (3/2017, s. 180), o slovech s komponentem *-bot* (např. *aerobot*, *nanobot*, *chatbot*) se zmiňuje Barbora Procházková (5/2020, s. 308).

Na tvoření slov se zaměřuje i několik dalších textů. Jana Nová v příspěvku *Jak se do lesa volá* (11/2019, s. 660) uvádí množství slov obsahujících slovotvorný základ *-les-* a kolokací s adjektivem *lesní* (např. *lesní školka*, *lesní kurz*, *lesní hřbitov*). Vít Michalec v příspěvku *Rakev se šlehačkou, prosím!* (6/2018, s. 384) vysvětluje rozdíl mezi zdrobnělinami vyjadřujícími menší rozměr vzhledem k obvyklé velikosti nebo citové zaujetí a lexikalizovanými zdrobnělinami (např. *bombička do plnicího pera*, *ramínko na šaty*, *ručičky na hodinách*). Věra Kloudová v textu *Zkusme zavnímat své tělo aneb Jak si dobře zareloxovat* (3/2020, s. 184) popisuje sémantické rysy slovesné předpony *za-* (omezená doba trvání, větší intenzita). V dalším sloupku (12/2020, s. 736) se autorka zabývá iniciálovými zkratkami (*HDP*, *OSN*) či slovy vzniklými z iniciálových zkratk (např. *dépépéčko* ‚dohoda o provedení práce‘, *FELák* ‚student Fakulty elektrotechnické ČVUT‘).

Několik příspěvků se věnuje nářeční slovní zásobě, např. text Jany Nové *Jak se roztopí čokoláda (a jiné nářeční lahůdky)* (11/2015, s. 656) nebo Veroniky Vodrážkové *Jak vejděříte?* (11/2018, s. 676). Nářečními sloupky přispěly do rubriky také dvě tehdejší pracovnice dialektologického oddělení. Hana Golářová (3/2018, s. 184) pojednává o tom, jak vypadá a jak se v různých regionech České republiky připravuje *vdolek*, a upozorňuje na to, že původní význam slova *frgál* byl ‚nepodařené pečivo‘. V dalším příspěvku (9/2019, s. 536) autorka vyjmenovává rozmanité nářeční podoby komparativu a superlativu adjektiva *dobry* (např. *dobřejší*, *lepšetnější*, *nijlepčí*) a uvádí několik případů nářečních

frazémů, jejichž komponentem je toto adjektivum (např. *dobří voko, mít dobřej držák*). Nářeční slovní zásobě z oblasti gastronomie se věnuje také Petra Přadková (5/2019, s. 316), která se zabývá tím, jaké druhy pokrmu v různých částech republiky označují slova *baba, bába* či *babka*.

Několik textů se zaměřuje na morfologii. Vít Michalec v příspěvku *Kup mrkev, celer, petržel... a nezapomeň na cibuli!* (4/2016, s. 244) poukazuje na skutečnost, že s některými substantivy zacházíme jako se jmény látkovými a používáme je v plurálovém významu ve tvaru singuláru. Marta Koutová (2/2020, s. 120) se zabývá relativními časy v obsahových vedlejších větách a upozorňuje na to, že v těchto případech slovesný čas vyjadřuje předčasnost, současnost nebo následnost vzhledem k ději věty řídící. O mateřském plurálu pojednává text Martiny Holcové *Už jsme kakali?* (6/2016, s. 376).

Za zmínku stojí příspěvky věnující se slovním druhům, které předmětem popularizace příliš často nebývají. Vojtěch Veselý (7/2016, s. 472) pojednává o schopnosti určitých číslovek vyjadřovat neurčitý počet (např. *měl jako obvykle tisíc výmluv*). Hana Mžourková (10/2016, s. 604) upozorňuje na to, že ukazovací zájmena mají mnohem širší repertoár funkcí, než je pouze ukazování a odkazování, a uvádí např. funkci zdůrazňovací. Na synsémantika se specializuje Barbora Štěpánková, která ve svých textech pojednává o různých funkcích částic (12/2016, s. 736) nebo o stylově příznakových spojkách (12/2017, s. 736). Spřežkám (zejména příslovečné a částicové povahy) se věnuje Pavla Kochová (3/2019, s. 184), která uvádí příklady jako *bezesporu, bezděky* či ve starších slovnících neregistrované *bezezbytku*. Stavovými příslovci, jež jsou tradičně označovány jako predikativa, se zabývá sloupek Barbory Štěpánkové *Není nutno, aby bylo přímo veselo* (4/2019, s. 252).

Příspěvky vyšlé v rubrice Jazykový koutek časopisu Vesmír zde vzhledem k jejich velkému množství nebyly představeny v úplnosti, nicméně jsou reprezentativní ukázkou toho, čemu se autoři v popularizačních textech, v práci na kolektivních dílech i ve svých výzkumech věnovali. Představené sloupky jistě mohou být inspirativní pro vznik dalších textů, a to jak odborných, tak popularizačních.

Nové publikace

Jak je důležité míti styl. Pocta Janě Hoffmannové

Kolektiv autorů, Praha: NLN, 2020, 561 str.

Závěrem roku 2020 oslavila životní jubileum profesorka Jana Hoffmannová, přední česká lingvistka, laskavý člověk. Řadu let svůj profesní zájem směřuje ke stylistice a především mluvené češtině, která ji stále nepřestává fascinovat. Při příležitosti jejích narozenin vznikla péčí editorek Lucie Jílkové, Kamily Mrázkové a Heleny Özörencik publikace *Jak je důležité míti styl. Pocta Janě Hoffmannové* (NLN, 2020). Svými texty tuto poctu vyjádřilo celkem 38 autorů a autorek, lingvistů z Česka i ze Slovenska. Kniha je rozdělena do pěti oddílů a vymezuje jak oblasti teoretické a metodologické (především první oddíl), tak praktické, opírající se o výzkum a více či méně akcentující styl, stylizování a stylistiku samotnou.

Všechny příspěvky jsou na vysoké úrovni, věnují se zajímavým a přínosným tématům a odpovídají nejen na aktuální otázky, jež nám klade současná doba, ale jdou i ke kořenům problematiky a odhalují řadu souvislostí. Dokládají tak, že jazyk je nedílnou součástí společnosti, reflektuje ji a vyrovnává se s jejím vývojem. Vzhledem k omezenému rozsahu této recenze se bohužel nelze věnovat všem příspěvkům. Volím tedy přístup selektivní a vybírám ty texty, jež se věnují stejné problematice, navazují na výzkumy profesorky Hoffmannové nebo jsou svým přístupem neobvyklé. Čtenářům ale rozhodně doporučuji věnovat pozornost celé knize.

První oddíl je pojmenován *Stylistika a její teoretické reflexe*. Tato reflexe je východiskem k úvahám o možnostech a mezích stylistiky a její metodologie v současné době, pro niž je příznačný rozvoj a užívání moderních komunikačních technologií a platforem. Stěžejní pojmy stylistiky jako mluvenost a psanost jsou doplněny termíny konceptuální a mediální mluvenost/psanost, do popředí se dostává interakce, komunikace v reálných situacích a vztahy mezi komunikanty, tradiční pojem pražské školy funkční stylistika, vymezená komunikačním záměrem, vykazuje „známky vyčerpanosti“ a musí reflektovat novou jazykovou situaci (Bohunická, str. 39). V duchu této teze zavádí Alena Bohunická ve svém textu termín komerční styl, příznačný pro sféru prodeje, obchodu,¹ pro nějž je typická snaha o získání zákazníka na úkor věcného obsahu, a jako naléhavou potřebu zmiňuje zavedení stylu sociálních sítí.

Možnosti dnešních technologií stojí za vznikem multimodálních, komplexních textů, v nichž je jazyková složka doplněna např. složkou vizuální (podíl na

¹ Ke komunikačním sférám viz Hoffmannová, J. a kol. (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.

celkové podobě textu mají obrázky, grafy, doprovodná videa). To vše podle Lucie Saicové Římalové klade požadavky na změnu dosavadní metodologie (Saicová Římalová, str. 71). Autorka se zevrubněji věnuje psaným komunikátům a pokládá zajímavou otázku, zda text realizovaný různými módy (třeba jiným typem písma v případě elektronické komunikace) je možné považovat za týž.

K přehodnocení některých tvrzení platných ve stylistickém zkoumání, k jejich rozšíření vzhledem k „rozpínavosti předmětu a metodologií jazykovědné stylistiky“ (Orgoňová, str. 60) vyzývá ve svém textu *Štylistika v kontexte 21. storočia a...* také Oľga Orgoňová a zároveň navrhuje možnost zkoumání textů induktivním procesem: bez primárního stanovení teoretického konceptu, invariantu, s nímž budou konkrétní texty konfrontovány, tak bude možné popsat texty mísící vědeckost s popularizací apod. Názvem textu se autorka odvolává na „interdisciplinární“ knihu Jany Hoffmannové *Stylistika a...* (1997) a některé její závěry považuje za naplňující se – především formulovanou potřebu studia a popisu běžně mluvených dialogů z každodenního života z hlediska stylu; tento směr označuje jako stylistiku každodennosti, ale zmiňuje i vznik dalších nových termínů, například aplikační, multimodální či diskurzivní stylistika.

Právě pojmy mluvenost, každodenní komunikace a dialog jsou klíčovými tématy prací prof. Hoffmannové. Vzájemné interakci mezi lidmi věnovala pozornost v knižních publikacích i dílčích studiích a člancích. Ve svých pracích prokazuje výjimečnou erudici a znalost problematiky a jejich závěry opírá o analýzy autentických situací (např. v knihách, jež editorsky a autorsky připravila společně s Olgou Müllerovou, ale i dalšími kolegy – *Dialog v češtině* (1999) či *Čeština v dialogu generací* (2007)). Významným počinem v oblasti stylistiky je kolektivní monografie *Stylistika mluvené a psané češtiny* (2016; výstup grantu, jehož byla prof. Hoffmannová od roku 2013 řešitelkou), a to nejméně ze tří důvodů: volbou komunikačních sfér jako výchozího způsobu členění textu namísto tradičních stylotvorných faktorů či funkcí autoři akcentovali konkrétní, reálná data. Zároveň postihli široké spektrum komunikačních situací – od každodenní přes institucionální a mediální po školní či reklamní – a v neposlední řadě se zevrubně věnovali i mluvené podobě češtiny.

Druhý oddíl knihy, *Stylistika a syntax, lexikologie a gramatika*, by mohl být opatřen podtitulem *korpusový výzkum* a vzhledem k pestrosti příspěvků doplněn i o pojem *pragmatika*. Všechny příspěvky jsou založeny na korpusovém materiálu (korpusy psané, mluvené i paralelní) a využívají ke stanovení svých závěrů srovnání: srovnání frekvence výskytu konkrétních výrazů v čase, srovnání psanosti a mluvenosti, cizojazyčného originálu a jeho překladu do češtiny, srovnání stylového hodnocení výrazů či celých konstrukcí.

Srovnáním na úrovni tématu je stat' Roberta Adama, zaměřená na způsoby podání řeči v korespondenci Karla Havlíčka. Text je inspirován předmětem odborného zájmu prof. Hoffmannové, reprodukcí řeči (např. článek „*Reprodukce*“ řeči v mluveném projevu (*řeč přímá, nepřímá, ev. polopřímá téměř sto let po Hallerovi*) (2017) či kapitola v monografii *Syntax mluvené češtiny*

(2019)), a je založen na srovnání dopisů a běžné komunikace. Autor sleduje užití sloves *říct/říkat* a částice *prý/prej*, pozici rámcového segmentu a různé typy podání řeči: řeč přímou a nepřímou, vnější a vnitřní, primární a sekundární (podání řeči v podání řeči), vlastní a cizí (s typickým výskytem částice *prý*) apod. Zjištěno bylo nejčastější využití řeči nepřímé, naopak v mluvených datech, s nimiž pracovala prof. Hoffmannová, jasně převážila řeč přímá.²

Zatímco Robert Adam ve svém textu věnoval pozornost verbu dicendi *říct/říkat* jako součásti rámcového segmentu, Marie Kopřivová se zevrubně zabývá případy, kdy je přímá řeč uvozena somatickými frazémy (např. *zavrtět hlavou* apod.), a srovnává jejich výskyt v publicistice, beletrii, překladových textech do češtiny a českých originálech, na závěr přidává komparaci s mluveným jazykem. Nejvíce se somatické frazémy v pozici rámcového segmentu objevují v beletrii, dále v překladech, naopak v mluvených datech jsou výjimečné. Nejčastějším komponentem frazému je *hlava*.

Jubilantčin zájem o literaturu a umění obecně inspiroval třetí oddíl, věnující se vztahu stylistiky a uměleckých textů. Jana Hoffmannová je autorkou či spoluautorkou mnoha děl, v jejichž středu zájmu stojí analýza literárního textu po stránce stylové, syntaktické či obecně mluvenosti (například v kapitole *Mluvená čeština v některých současných uměleckých textech*, obsažené v knize *Mluvená čeština – hledání funkčního rozpětí* (2011)). Pohled lingvistky a literárního vědce se spojuje ve společném díle Jany Hoffmannové a Bohuslava Hoffmanna *Dialogické interpretace* (2015).

Tato část knihy vyčleňuje de facto tři tematické okruhy (stanovené na základě klíčových slov jednotlivých příspěvků): stylizaci mluvenosti v textech, stylový a kognitivnělingvistický pohled na písňové texty a nakonec subtilnější, specifické lingvistické otázky týkající se archaismů a vlastních jmen. K bližšímu popisu volím texty Petra Mareše a Barbory Řezníčkové, oba tematizující mluvenost. Volba těchto dvou textů je motivována i možností srovnání; oba autoři věnují pozornost dílům různého období (Mareš dílu Jaromíra Johna, Karla Čapka a Petry Hůlové, Řezníčková pak dílu z 15. století *Solfernus čili život Adamův*). V díle staré češtiny je namístě brát v potaz omezení, které Řezníčková zmiňuje, že není známa mluvená podoba češtiny 15. století, proto se ve svém hodnocení opírá jednak o současné charakteristiky mluvenosti, jednak o slovníky a gramatiky dané doby. Oba příspěvky shodně jmenují a dokládají rysy mluvenosti – jednodušší, neuspořádané syntaktické konstrukce, opravy, frazémy, eliptická vyjádření, vyšší frekvenci deiktik, kontaktních prostředků atd. – a dále dokládají dvě zajímavosti: ukazují, jak jednotliví autoři chápou pojem mluvenost a jak jej naplňují (srov. např. dílo Petry Hůlové a Karla Čapka) a s čím je, respektive byla mluvenost asociována (viz text Řezníčkové a její poznámka o spojení mluvenosti s negativními vlastnostmi postav).

² Hoffmannová, J. – Komrsková, Z. – Poukarová, P. (2017): Reprodukce řeči/myšlení v mluvených projevech jako předmět korpusového výzkumu. *Korpus – gramatika – axiologie* 15, s. 3–25.

Čtvrtý oddíl nese název *Stylistika a média tradiční i elektronická* a je možné jej považovat za „nejpraktičtější“ ve smyslu analýzy konkrétních, ucelených komunikátů z různých prostředí a s různým výzkumným cílem: autoři věnují pozornost médiím, twitterovým profilům, kuchařskému blogu, pořadu o věštění či televizi. I toto zaměření nabízí řadu styčných bodů se zájmem prof. Hoffmannové – ve svých pracích se mimo jiné soustředí na mediální dialog (autorsky se podílela na monografii *Styl mediálních dialogů* (2013)), ale i na moderní komunikační platformy (např. *Sociolekt, věkový styl a komunikace na chatu* (2008)).

Dokladem mezioborového propojení psychologie a stylistiky je v tomto oddílu text Bronislava Stupňánka, který se na základě psaných textů (e-mailů) snaží odhadnout osobnost člověka. Využívá k tomu pěti základních osobnostních rysů (faktorů), tvořených komplexem vlastností, a konkrétní jazykové prostředky užívané komunikantem k těmto rysům vztahuje: například pro rys otevřenost vůči zkušenosti, jež je spojována s imaginací, zvědavostí, originalitou, je příznačný širší repertoár jazykových prostředků (od archaismů až po slova nespisovná). Relevanci stanovených osobnostních profilů dokládá zpětné hodnocení samotnými komunikanty, již závěry autora spíše odsouhlasili jako správné a odpovídající.

Pátý, poslední oddíl mapuje vztah stylistiky a institucionální komunikace. Právě institucionální komunikaci se Jana Hoffmannová věnovala ve své práci *Konverzace a institucionální dialog* (2002), za niž jí byla udělena vědecká hodnost doktor věd, podílela se také na grantu řešitelky Olgy Müllerové *Institucionální diskurz* a společně vydaly publikaci *Jak vedeme dialog s institucemi* (2000).

Rozptyl témat je i v pátém oddílu široký a je jasné, že vytvoření nálepky, jež by všechny příspěvky zastřešila, je velmi složité. Institucionální komunikaci se spíše vymyká především autobiografický esej Petra Kaderky, ale do knihy jako poslední stať organicky patří a knihu z jiného úhlu pohledu uzavírá.

Z této části knihy vybírám text Kláry Dvořákové o stylistické problematice řešené v jazykové poradně, kde vznikla databáze strukturovaných dotazů uživatelů, k nimž patří i dotazy týkající se stylu, stylistiky či stylizování. Domnívám se totiž, že vedle analýzy konkrétních dotazů je přínosná sama informace, že podobná platforma existuje. Podle autorky se lidé nejčastěji dotazují na správnost (podle pracovníků poradny spíše na vhodnost) formulace textu, odborníci pak dávají návrhy ve vztahu ke komunikační sféře, srozumitelnosti textu, s ohledem na adresáta.

Kromě jednotlivých odborných textů kniha obsahuje jubilatčin profesní životopis, soupis bibliografie, který čítá úctyhodných 548 položek a zahrnuje období let 1974 až 2019, jmenný a věcný rejstřík a v neposlední řadě medailonky přispěvatelů a anglickojazyčné shrnutí.

Po jazykové stránce je kniha velmi pečlivě připravena, zmíním jen pár drobností. Pro jednotný ráz knihy by bylo dobré držet stejný zápis dublet nejen

v rámci jednoho textu, ale i celé knihy. To se týká např. zápisu slova *diskuse* (na straně 393 v textu psáno *diskuze*, na té samé stránce v poznámce pod čarou *diskuse*). Podobně je nutné zachovat jednotnou podobu u tvarů propria *Balzac* (například na straně 275, v titulu, *Balzacových*, dále v textu i *Balzakův* či *Balzaka*, str. 276). Na straně 459 je v textu uveden index poznámky pod čarou, samotná poznámka se však na stránce nevyskytuje. Ovšem v knize o 561 stranách jsou tyto záležitosti marginální a rozhodně neumenšují kladný dojem z vysoce kvalitních a dobře promyšlených textů.

Festšrift *Jak je důležité mít styl. Pocta Janě Hoffmannové* dokládá šíří témat a pestrostí výzkumných otázek, jež si jednotliví autoři příspěvků kladli, široké spektrum odborných zájmů jubilantky. Její přínos pro stylistiku a bohemistiku obecně je dokládán spoluprací nejen s českými vysokoškolskými pracovišti, ale i vazbami a kontakty s lingvisty polskými, slovenskými, německými či britskými, pro bohemisty a slavisty přednášela v Helsinkách či Londýně. Zasedá či zasedala v redakčních radách českých i zahraničních časopisů (např. *Slovo a slovesnost*, *Jazykovědné aktuality*, *Stylistyka*) a je členkou stylistické komise Mezinárodního komitétu slavistů. Byla nominována na Cenu Milady Paulové.³ Sborník je tak příležitostí oslavit Janu Hoffmannovou nejen jako přední osobnost vědy, ale také jako „obdivuhodně vyrovnaného a inspirativního člověka“ (str. 16).

Petra Poukarová
Ústav českého národního korpusu
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
petra.poukarova@ff.cuni.cz

³ Rozhovor s nominantkou – nazvaný *Víme málo o tom, jak vlastně mluvíme* – je dostupný online na <https://genderaveda.cz/bohemistka-jana-hoffmannova-reditelkou-ustavu-kde-pusobim-se-jeste-nikdy-nestala-zena/>.

Žena v českém tradičním obrazu světa: Etnolingvistická studie

Anna Christou, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2020, 187 s.

Anna Christou se jazykovým obrazem ženy v češtině zabývá dlouhodobě a do hloubky. Po předchozích dílčích studiích¹ vydává výsledky svého výzkumu v ucelené podobě monografie věnované analýze „tradičního“ jazykového obrazu ženy. Kniha vychází z autorčiny disertační práce obhájené na FF UK v Praze.

Jazykový obraz ženy je zajímavé a zároveň i velmi složité téma, stejně tak je nesnadné vymezit, co znamená „tradiční“. Autorka se však obou problémů zhostila inspirativním způsobem. Obraz ženy prezentuje velmi smysluplně rozčleněný na obrazy dílčí a jako „tradiční“ vymezuje takový obraz, který se týká ženy zhruba do poloviny 19. století, do příchodu tzv. průmyslové revoluce (s. 29). – Jde jí o obraz „po staletí utvářený našimi předky, který se do jazyka vepsal ještě před zásadními proměnami společnosti a role ženy v moderní době“ (s. 30). Autorka tedy nesleduje ženu v nějakém konkrétním historickém období, ale zajímá ji obecněji „to, jak se po generace zachovávané a ustálené zvyklosti, způsoby, názory a hodnoty vázané k ženám promítly do jazyka“ (s. 30).

Kniha je členěna do sedmi hlavních částí. Po úvodním přehledném představení etnolingvistiky jako metodologického východiska následují kapitoly věnované obrazu ženy v různých věkových obdobích a rolích (mladá dívka; žena-manželka; matka; stará žena). Knihu uzavírá oddíl o jazykovém obraze ženského těla a shrnující závěr. Text je doplněn úvodním slovem Ireny Vaňkové (s. 9–14).

Anna Christou ve své monografii přesvědčivě ukazuje, že podstatným faktorem v českém jazykovém obrazu ženy je věk ženy a s ním svázané fyzické vlastnosti, plodnost a schopnost být matkou i související sociální okolnosti: Základními profily jsou dle autorky vzhled, role/funkce a věk (např. s. 167). Český jazykový obraz ženy tak má radiální strukturu, složenou z několika dílčích obrazů, které jsou ve vzájemných vztazích. Základními polohami obrazu ženy jsou mladá dívka, žena-matka (a manželka) a stará žena. Centrem se v této struktuře jeví obraz ženy v jejím plodném období, ženy-matky a manželky (např. s. 164). Obrazy ženy před tímto obdobím i po něm jsou s centrálním obrazem spojeny, ale jsou zároveň v mnohém specifické. S jednotlivými dílčími obrazy ženy se také mohou spojovat velmi rozmanité konotace – nápadný je třeba nárůst negativních konotací spojených s ženou starou nebo provázanost konotací s proměnami obrazu těla ženy v různém věku.

¹ Např. Christou, A. (2016): Panna a baba: tradiční obraz ženy v proměnách života. In: L. Saicová Římalová – I. Vaňková (eds.), *Lidský život a každodennost v jazyce*. Praha: FF UK, s. 87–94. Christou, A. (2017): Kam čert nemůže, nastrčí bábu: stará žena v tradičním obrazu světa. In: V. Čurdová – R. Zbořilová (eds.), *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky*. Praha: FF UK, s. 198–208. V knize bohužel chybí ediční poznámka, která by shrnula, v jakém vztahu je text knihy k předcházejícím autorčiným publikacím.

Autorka zakládá svou analýzu na bohatém materiálu a na zkoumané jednotlivé obrazy nahlíží z řady úhlů. Díky tomu kniha přináší i různá cenná dílčí pozorování – např. analýzu obrazu dobré a špatné manželky, porovnání obrazů matky a macechy nebo tchyně, zjištění o rozdílech ve ztvárnění vztahu matky a dcery a matky a syna, ale třeba i pozorování specifík obrazu ženy v různých sociálních prostředích (např. v tzv. prostředí selském). Důležitým tématem monografie je také jazykový obraz ženského těla, jeho fungování a proměn v průběhu života ženy.

Za zvláště přínosný pokládám právě důraz na to, že „tradiční“ obraz ženy není cosi jednolitého, ale že má různé vrstvy či profily a může se proměňovat v závislosti na čase i na okolnostech kulturních a sociálních. Podobný zvrstvený pohled nás může inspirovat k dalším otázkám: Můžeme-li pozorovat proměny obrazu ženy v čase i v různých sociálních kontextech, mohli bychom vysledovat i rozrůznění další, třeba regionální? Je např. možné obraz zrekonstruovaný z dat vázaných regionálně, jako je lidová slovesnost či frazeologie, vnímat jako jeden obraz, nebo by mohlo jít o více obrazů – např. jakýsi, zjednodušeně řečeno, obraz „český“ a „moravský“? Mohli bychom se také zabývat odlišnostmi ve faktorech, které na ten který dílčí obraz ženy působí – nakolik může být např. nějaký „regionální“ obraz ženy ovlivněn třeba religiozitou v dané oblasti? Kniha nás může vést také k úvahám, nakolik by bylo možné vysledovat i jemnější „chronologické“ vrstvy v daném obrazu „tradičním“.

Metodologicky je práce ukotvena v kognitivní etnolingvistice a v kognitivně orientovaných analýzách jazykového obrazu světa. Navazuje na tradice polské (především na teorii J. Bartmińského a jeho následovníků a následovnic) a české (především na dílo I. Vaňkové). Autorka ale zároveň svůj výzkum otevírá směrem k dalším disciplínám a vlastní interpretaci srovnává s výsledky výzkumů z oborů historických, z etnologie či sociologie, které se v řadě případů s poznatky získanými analýzou jazykových dat dobře doplňují.

Zvolené teoretické pozadí kognitivní etnolingvistiky má dnes již relativně ustálenou metodologii, pokud jde o výběr zdrojů dat a jejich analýzu: obvykle se kombinují tzv. data jazyková (analýza slovní zásoby a frazeologie, často na základě zpracování v dostupných slovnících), data tzv. textová (pozorování toho, jak se o jistém pojmu komunikuje v různých typech textů; v české tradici jde často o texty umělecké) a dotazníková šetření mezi mluvčími daného jazyka. Kniha se z tradičně užívaného repertoáru zdrojů soustřeďuje především na slovní zásobu a frazeologii a výběrově na texty literární. Autorka má nepochybně bohatou zkušenost s použitou metodologií a jistě musela při svém dlouhodobém zájmu o tradiční obraz ženy hledat odpovědi na řadu nelehkých teoretických a metodologických otázek. Je proto trochu škoda, že se o svou zkušenost v knize nepodělila podrobněji (možná ve snaze neodradit od čtení knihy ty čtenáře, kteří nejsou specialisty v daném oboru) a že nevěnovala více prostoru kritickému

zhodnocení použitých metod i dat. Přesnější popis zdrojů² a autorčin náhled na klady a zápory použitých výzkumných postupů by bývaly mohly přinést důležité podněty i na poli metodologickém a prospět rozvoji oboru i v této oblasti. Zvláště zajímavé by mohly být autorčiny úvahy, pokud jde o využití umělecké literatury ve výzkumu tradičního obrazu ženy. Měl by např. být výběr literatury pro podobný výzkum nějak omezen – třeba dobou vzniku literárního díla, jeho žánrem nebo tématem? Zajímavé by byly i autorčiny důvody, proč se rozhodla nevyužívat pro svůj výzkum korpusy, i když by se mohly u některých témat, jako je např. spojení *ženská práce* (např. s. 66–73), zdát užitečné.

Monografie Anny Christou je první takto ucelenou etnolingvistickou analýzou českého jazykového obrazu ženy v jeho tradiční podobě. Jde o publikaci, která přináší velmi komplexní obraz zkoumaného konceptu ženy, jak jej autorka zrekonstruovala z použitých jazykových zdrojů, a který zároveň podněcuje k dalším otázkám a inspiruje k návazným výzkumům – nejen o dalších aspektech jazykového obrazu ženy a jejího těla nebo o pojetí tradice, ale také třeba o obrazu muže či rodiny a o proměnách jazykových stereotypů v čase. Práce je čtivě napsaná a věřím, že může zaujmout nejen toho, kdo se zajímá o češtinu, etnolingvistiku či gender.

Lucie Saicová Římalová
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
lucie.rimalova@ff.cuni.cz

² Zejména informace o „klasické české literatuře“ (např. s. 29) je příliš kusá, čtenář vlastně neví, které knihy byly zkoumány, kromě Erbenovy *Kytice*, ale ani využití různých slovníků či sbírek frazeologie není neproblematické.

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 2020

Činnost Jazykovědného sdružení byla v roce 2020 stejně jako i jiné oblasti veřejného, vědeckého a kulturního života významně ovlivněna pandemickou krizí, nouzovým stavem a omezením možností konat přímé přednášky a semináře. Přesto pobočky JS pracovaly alespoň v omezeném rozsahu, ačkoliv byly krizí přirozeně ochromeny. Např. v Brně byla ještě v březnu proslovena přednáška M. Schacherla *Vybrané rysy stylu prózy Julia Zeyera – tradice versus současný lingvoliterární výzkum*, většina dalších přednášek a odborných setkání se už uskutečnila online. Záznamy vybraných přednášek jsou uloženy na YouTube kanálu a odkazy na ně jsou uvedeny na webových stránkách JS (<https://www.jazykovednesdruzeni.cz/zaznamy-prednasek>).¹

V Českých Budějovicích se přednášky soustředily na otázku *Dialektů v kontaktu* (vliv rakousko-bavorských dialektů na nářečí jihozápadočeské podskupiny) a na historický pohled v tématu *Kazatelé 17. a 18. století jako ochránci a pěstitelé českého jazyka* (M. Janečková).

V Praze v jarním běhu mohli zájemci prezenčně zhlédnout pouze dvě přednášky (F. Čermák: *Přísloví o hlouposti a chytrosti z celého světa*, A. J. Zasina: *Korpusový přístup ve výuce češtiny jako cizího jazyka*), pak musela být přednášková činnost ukončena. V podzimním běhu se uskutečnil celý cyklus přednášek, a to online formou; pozitivem je, že online forma výrazně zvýšila návštěvnost (přednášek se účastnilo mezi 20–50 sledujícími). Témata byla orientována převážně k otázkám jazykové synchronie: R. Šimík s J. Slámou věnovali přednášku tématu *Relativní věty uvozené výrazem jak*, za autorský kolektiv Z. Laubeová, D. Lukeš, P. Poukarová, A. Řehořková a A. J. Zasina vystoupil V. Cvrček s přednáškou *Registry v češtině*, jež shrnovala hlavní výsledky projektu zaměřeného na korpusový výzkum registrové variability českých textů, který byl realizován v rámci ÚČNK. Homonymií mezi oikonymy a antroponymy zakončenými na *-slav* jako problémem automatické morfologické analýzy se zabývaly K. Osolobě a H. Žižková, zájem vzbudila rovněž přednáška *Ke zdrojům persvazivnosti v české a německé reklamě na pivo*, již proslovila K. Šichová. Po hojně navštívené přednášce *Jsou všechna intranzitivní slovesa disponována vyjadřovat prezentační význam? Pohled z hlediska lexikální*

¹ O některých z nich již psala Lucie Jílková v *Jazykovědných aktualitách* 3–4, 2020, s. 152–153.

sémantiky (na anglickém materiálu), kterou přednesla L. Dušková, byl zimní semestr uzavřen přednáškou I. Bozděchové *Kvazislovotvorba* (K otázce analogie a anomálie při tvoření slov v nové slovní zásobě). Aktivní činnost vykonávala i lexikografická sekce pražské pobočky (J. Křivan: *Možnosti a limity tvorby hesláře výkladového slovníku*).

Olomoucká pobočka se tradičně soustředí na výchovu mladých lingvistů, kterým dává prostor k veřejným vystoupením v soutěži Student a věda (soutěž pro pregraduální studenty), a to ve fakultním a celostátním kole, a ve výběrové mezinárodní konferenci Mezinárodní setkání mladých lingvistů (v roce 2020 již 21. ročník). Všechny tyto akce (včetně moderování sekcí a vedení workshopů) pořádají doktorandi, kteří tak získávají cenné zkušenosti při organizování odborných přednášek, konferencí a workshopů. 11. prosince 2020 se zde konalo 21. mezinárodní setkání mladých lingvistů OLOMOUC 2020 na téma *Jazyk stmelující i rozdělující*. V rámci konference byly realizovány 4 workshopy: Diachronní workshop (R. Dittmann, FF UK), Mediální workshop (M. Kopečková, FF UP), Jazyk a překlad (M. Lapúniková, FF UP), Kognitivní workshop (J. Wenzel, FF UP); přednášku na téma *Derivational Networks across Languages* proslovila B. Bednaříková. Další přednášky se v tomto roce z epidemiologických důvodů nerealizovaly.

V Ostravě se konaly přednášky P. Molnárové *Ideológia a propaganda socializmu v jazyku slovenskej tlače*, N. Kolenčíkové *Medzi gramatikou a sémantikou alebo O dilemách lexikografky*, velký zájem vzbudila rovněž přednáška L. Radkové a J. Mádrové *O terénním výzkumu ve specifickém prostředí aneb Nejen o armádní mluvě užívané v Afghánistánu*. R. Šimík se zabýval tématem *Sémantika a pragmatika slovanského slovosledu: experimentální a korpusové perspektivy* a V. Lábus spolu s D. Vrbíkem pojednali o výzkumu živých jmen na příkladu města Liberec.

V roce 2020 také vyšel již 57. ročník (r. LVII) časopisu *Jazykovědné aktuality*, a to dvakrát: jako číslo 1–2 ([bit.ly/ 2QD1EeZ](https://bit.ly/2QD1EeZ)) a číslo 3–4 (bit.ly/3tE7DyS). Publikační činnost Jazykovědného sdružení tak zůstala nepříznivou epidemickou situací nezasažena.

Martina Šmejkalová
Katedra českého jazyka
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
martina.smejkalova@pedf.cuni.cz

Zpráva z desátého ročníku studentské germanistické konference Pragestt

Ve dnech 11.–13. března 2021 proběhl desátý ročník studentské germanistické konference Pragestt (*Prager Germanistische Studierendentagung*). Svůj jubilejní ročník měla konference oslavit již v roce 2020 v Praze na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, v důsledku pandemie covidu-19 však organizátoři byli nuceni celou akci o rok odsunout, a navíc přesunout do online prostředí.

Prvotní nápad na uspořádání konference se zrodil v roce 2010 jako iniciativa tehdejších studentů pražské germanistiky Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (ÚGS FF UK), který následně nad konferencí převzal záštitu. Studenti chtěli vytvořit unikátní platformu pořádanou studenty pro studenty, na které by společně prezentovali výsledky svých bakalářských, diplomových či disertačních prací z oblasti synchronní i diachronní lingvistiky, literární vědy, didaktiky a translologie. První ročník konference se uskutečnil v březnu 2011 v Praze¹ a od té doby se konference (až na loňskou mimořádnou situaci) konala pravidelně každý rok.

Letošních 46 příspěvků od studentů z celkem 33 univerzit z Evropy, Asie a Jižní Ameriky bylo výsledkem posouzení více než 100 zaslaných přihlášek. Nehledě na to, že akce byla letos nutně ochuzena o osobní kontakt, organizátoři si kladli za cíl zachovat interaktivitu, přátelskou atmosféru a rozmanitost doprovodného programu v co nejvyšší možné míře.

Konferenci zahájila plenární přednáška profesora **Petra Ernsta** (Vídeň) s titulem *Zur Periodisierungsproblematik in der deutschen Sprachgeschichte am Beispiel des Frühneuhochdeutschen*, která se zabývala časovým vymezením rané nové horní němčiny, jejíž pojem byl do německé diachronní lingvistiky zaveden Wilhelmem Schererem. Ernst zdůraznil, že časové vymezení tohoto vývojového období, které je většinou dáno roky 1350–1650, je spíše než vnitřně jazykovými faktory určeno faktory mimojazykovými.

Po úvodní přednášce se už referenty stali studenti, kteří vystoupili v 16 tematických sekcích. Vedle referátů v devíti literárněvědných blocích zaznělo 21 lingvisticky orientovaných příspěvků.

První tři referenti se představili v sekci s názvem *Meine Heimat ist das Sudetenland* věnované německo-českému jazykovému kontaktu. Jako první byl uveden příspěvek *Sprachideologien und Sprachmanagement deutsch-tschechischer Bilingualer* **Anety Bučkové** (Řezno), která na příkladu česko-německých bilingvních mluvčích, kteří v letech 1968–1986 přicestovali do jižního Německa, přiblížila pojmy *jazyková ideologie* a *jazykový management*.

¹ Srov. zprávu z prvního ročníku konference: Čermáková, A. – Vavroušek, M. (2011): Bericht über die erste internationale Studententagung in Prag Pragestt. In: *Brücken: Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakei. Neue Folge*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 378–388.

Daniel Kubát (Praha) následně v referátu *Schulwesen und Sprachunterricht im Reichsgau Sudetenland* ukázal proměnu českého školství a výuky cizích jazyků v příhraničních oblastech první republiky po anektování Sudet Třetí říší v roce 1938. U tématu Sudet zůstal i **Christoph Mauerer** (Plzeň) s příspěvkem „*Die Stadt des Sudetenlandes, durch ihr edles Bier berühmt*“ – *Zu Sprache und Identität der Pilsner Deutschen*, ve kterém osvětlil identitu a jazykovou varietu plzeňských Němců.

V části programu zaměřené na jazykový kontakt mezi němčinou a slovanskými jazyky jako první vystoupil **Nick Meister** (Krakov) s příspěvkem *Kein oder nicht ,kein‘?*, ve kterém představil výsledky své pilotní studie, v níž zkoumal, jaký vliv má absence kategorie (ne)určitosti v prvním jazyce na používání záporu v němčině jakožto jazyce druhém. Bilingvismus v textech soudních spisů z 16. a 17. století v příspěvku *Bilinguismus in Olmütz der Frühen Neuzeit am Beispiel der Prozessakte* přiblížila **Eva Janečková** (Olomouc), jež se obzvlášť zaměřila na textově lingvistickou analýzu tohoto textového útvaru. **Magdalena Kühl** (Krakov) pojednala o multilingvistu mezi pracovníky polského solného dolu Vělička. V příspěvku *Mehrsprachigkeit im Beruf am Beispiel des Salzbergwerks in Wieliczka* se pokusila zodpovědět otázky, zda má vícejazyčné prostředí vliv na jazykové znalosti pracovníků a zda jejich znalosti ovlivňuje i kontakt se zahraničními turisty a zákazníky.

Sekce *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzung* přinesla posluchačům tři různé pohledy na mezijazykovou komunikaci. **Jan Ciosk** (Olomouc) se v příspěvku *Reden im tschechischen Parlament aus translatologischer Sicht* zaměřil na nejvýraznější aspekty politických projevů, jež zaznívají v Parlamentu ČR. Zvláštní pozornost autor věnoval typické desémantizaci lexémů, frází, resp. rozšířených konstrukcí, jejichž překlad do němčiny vyžaduje zohlednění pragmaticko-situativní ekvivalence. **Ayako Miyajima** (Tokio) vystoupila s referátem *Lexikalische Mehrdimensionalität in Bodmers Übersetzungen von Miltons „Paradise Lost“*, který se zabýval především aspektem regionality v překladu. Autorka se zaměřila na překlad Miltonova Ztraceného ráje z angličtiny do němčiny, jež vyhotovil švýcarský literární kritik Johann Jakob Bodmer. Přednášky z oblasti translatologie uzavřela **Patrycja Szczypińska** (Krakov) s příspěvkem *Unterschiede und Ähnlichkeiten in Übersetzungen des Entlassbriefes ins Polnische*, v němž kromě překladatelských postupů a problémů při překladu propouštěcí zprávy do polštiny odhalila řadu jazykových nesrovnalostí, jež se v tomto typu textů vyskytují.

Blok věnovaný didaktice německého jazyka *DaF in den neuen Zwanzigern* otevřel **Daniel Zanchet da Rosa** (Porto Alegre) příspěvkem *Eine didaktische Einheit für DaF-Unterricht mit Memes: Grammatik, Mobbing und Empathie*, ve kterém nabídl využití internetových memů ve výuce němčiny na středních školách. Zanchet da Rosa popsal nejen proces vyhledávání a vytváření užitečných memů, ale především možnosti jejich využití jak pro výklad německé gramatiky,

tak k diskusi o aktuálním společenském dění. **Manu Smriti Joshi** (Nové Dillí) mezinárodní publikum seznámila s distanční výukou z pohledu vyučujících a studentů germanistiky na univerzitě v Novém Dillí. Příspěvek *Das Lern-Engagement des indischen DaF-Lerners auf Google Meet* kromě osvětlení komplikací ve virtuální výuce odhalil i výhody, které indiští germanisté v této formě spatřují. Nakonec zazněl příspěvek *Literaturdidaktik – Methoden für die Verbesserung des deutschen Literaturunterrichts*. Jeho autorka **Sofija Miladinović** (Bělehrad) představila řadu netradičních přístupů k výuce německé literatury na vysokých školách. Tyto metody, ověřené na Univerzitě v Heidelbergu, byly dle autorky vyhodnoceny jako jedny z nejefektivnějších pro rozvoj kognitivních, narativních a akademických dovedností u studentů germanistiky.

V části prezentující výsledky korpusových a kvantitativních analýz jako první vystoupila **Viktorija Blazheska** (Würzburg). Ve svém příspěvku „*Das is glaub ich ne gute frage*“: *Quantitative Überlegungen über Matrixsätze als Diskursmarker* představila výsledky analýzy korpusu FOLK z databáze mluvené němčiny Ústavu německého jazyka (Das Leibniz-Institut für Deutsche Sprache), ve kterém zkoumala proces dekategoriace redukovaných forem *ich mein* a *ich glaub* ve funkci diskurzivního ukazatele. **Simon Opperman** (Lipsko) se poté v příspěvku *(Zipf-)Verteilungen von Personennamen in Deutschland* zabýval pravděpodobností Zipfova rozdělení u jmen osob v Německu. Svou tezi, že i zde platí tzv. Zipfův zákon, potvrdil mimo jiné na základě 22,5 milionu záznamů v *Digitálním slovníku příjmení v Německu (Das Digitale Familiennamenwörterbuch Deutschlands)*. Sekci uzavřela **Sarah Dobiášová** (Brno), která představila příspěvek s názvem *Deutsche nomina instrumenti auf -er und ihre Äquivalente im Tschechischen*. Pomocí německo-českého korpusu InterCorp prozkoumala i jejich české překladové ekvivalenty, u kterých poukázala na tendence ve slovtvorných procesech této skupiny podstatných jmen.

V následující sekci zaměřené na analýzu diskurzu jako první referoval **Simone Gallo** (Turín). Ve svém příspěvku *Geschlechtergerechte Sprache: von Feminismus bis die Leitfaden zu geschlechtergerechter Sprache in Italien und in Deutschland* prezentoval výsledky své analýzy pojetí genderově neutrálního jazyka v Itálii a Německu. **Agnieszka Wypiorczyk** (Gießen) se následně na příkladu debat v Evropském parlamentu zaměřila na persvazivní strategie a prostředky v politické komunikaci. V příspěvku nazvaném *Persuasion in der politischen Kommunikation. Eine Analyse ausgewählter Plenardebatten im Europäischen Parlament* se rovněž soustředila na rozdíl mezi jazykovou persvazí a manipulací. **Joanna Majewska-Zarychta** (Lublin) na závěr v příspěvku *Hassrede im Kontext der Problematik vom globalen Klimawandel* představila výsledky analýzy diskurzu na základě online komentářů k proslovu Greta Thunbergové na klimatickém summitu OSN v září 2019.

Poslední lingvistická sekce přednášek nesla název *Enzyklopädie des Lebens*.

Encyklopedická hesla z jazykového hlediska analyzovala **Katarzyna Tymińska** (Vratislav), která své výsledky představila v příspěvku s názvem *Struktur der biografischen Einträge in Lexika und Enzyklopädien am Beispiel von Heinrich Laube*. **Hana Romová** (Ostrava) se následně v referátu *Diminutiva in Fachtexten der Botanik* zaměřila na zdrobněliny z oblasti odborného jazyka botaniky. Pověštinou lexikalizované formy deminutiv referentka popsala převážně ze synchronního hlediska, upozornila ale také na vývoj v jejich frekvenci během posledních 100 let. Závěrem referovala **Lisa Felden** (Münster): v příspěvku *Kontaktaufnahmestrategien bei Tinder anhand exemplarischer Analysen von Erstkontaktnachrichten* na základě vlastního korpusu sestaveného z prvních zpráv poslaných přes aplikaci Tinder analyzovala jazykové strategie při navazování kontaktu mezi uživateli.

Nedílnou součástí konference se za deset let její existence stal také doprovodný program, který letos organizátoři poprvé přenesli do online prostředí. **Elizaveta Getta** (Praha) ve workshopu s názvem *Abenteuerliche Forschung zum Deutschen in Afrika* nabídla mladým germanistům několik podnětů k výzkumu německé kultury v afrických zemích se zvláštním zřetelem k Namibii. Po Praze účastníky virtuálně provedla **Petra Liebl** (Münster) v interaktivní prezentaci *Literarischer Spaziergang: Kafka, Kisch und Golem zu Gast auf Ihrer Couch. Oder: Wenn Sie nicht nach Prag kommen können, kommt Prag zu Ihnen*. Posluchači se tak mohli z pohodlí domova seznámit s místy, jež jsou v Praze pevně spjata s německou literaturou a jejími tvůrci. Po Praze se účastníci mohli procházet i individuálně, a to prostřednictvím aplikace *SAMSA. Německá místa Prahy*, jež byla v rámci doprovodného programu rovněž představena. Aplikace vznikla ještě před propuknutím pandemie ve spolupráci studentů a vyučujících ÚGS FF UK s podporou Shromáždění německých spolků v ČR.

Nakladatelství Hueber Verlag účastníkům konference nabídlo participaci na workshopu s názvem *Motivation bewegt. Bewegung motiviert. Dynamisches Grammatik- und Wortschatztraining*. Rakouský lektor Lukas Mayrhofer v něm představil několik netradičních metod, jak pomocí pohybových aktivit zpestřit výuku zejména v období izolace spojené s pandemií covidu-19. Klára Jansová z nakladatelství Klett zájemce seznámila s portálem *DerDieDaf.com*, jež lektorům němčiny poskytuje užitečný zdroj interaktivních materiálů. Pro zájemce o studium v Německu připravila stipendijní organizace DAAD prezentaci s názvem *Research in Germany. DAAD-Stipendien für DoktorandInnen und junge WissenschaftlerInnen*.

Ve svém závěrečném projevu profesor Manfred Weinberg zdůraznil, že akademická diskuse musí žít i v náročných obdobích, jako je koronavirová krize. Extrémní omezování fyzického setkávání neznamená konec vědeckého dialogu, ale naopak jeho prohloubení v dosud téměř nedotknuté oblasti – distančního výzkumu a online prezentace jeho výsledků. Dle reakcí publika desátý ročník konference Praguestt otevřel účastníkům i organizátorům nové možnosti s řadou

výzev, ale i jasných benefitů, jež budou nepochybně zohledněny při plánování Praguesttu 2022. Podrobnější informace a texty všech abstraktů se nacházejí na oficiálních stránkách konference: <https://pragestt.ff.cuni.cz/>.

*Elizaveta Getta
Ústav translatologie
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
getta1994@seznam.cz*

*Lukáš Felbr
Ústav germánských studií
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
lukasfelbr@seznam.cz*

Zpráva z mezinárodního lingvistického kolokvia 56th Linguistics Colloquium – Translation, Multilinguality and Cognition

Ve dnech 26.–28. 11. 2020 proběhl 56. ročník mezinárodního lingvistického kolokvia 56th Linguistics Colloquium (zkráceně *Ling Coll*) s tematickým zaměřením *Translation, Multilinguality and Cognition*. Tato událost již od roku 1966 nabízí prostor pro sdílení výzkumných výsledků ve všech teoretických i praktických sférách lingvistiky a vytváří atmosféru pro plodnou interdisciplinární diskusi. Kvůli nepříznivé epidemické situaci tentokrát konference poprvé proběhla v online prostředí přes program ZOOM a (díky tomu) rozšířila svůj dosah do celého světa. Během tří dnů dostalo slovo celkem 170 řečníků ze 46 zemí. Příspěvky zněly souběžně ve třech virtuálních místnostech – dvou anglických a jedné německé.

Krátké ohlédnutí za dobovými proměnami konference v úvodu nabídli **Heinrich Weber** a **Wilfried Kürschner**, kteří se kolokvia poprvé zúčastnili před padesáti lety. Dle Webera se značně zpestřila škála výzkumných témat, jež konference pokrývá. Zatímco generativní lingvistika ustoupila do pozadí, stále více badatelské pozornosti je věnováno didaktice a překladu.

V sekci věnované aplikované lingvistice tentokrát dominovaly příspěvky týkající se nových didaktických přístupů, jež vznikly na základě omezení prezenční výuky v důsledku pandemie covidu-19. **Ilona Huszti** (Transcarpathian Hungarian College of Higher Education) promluvila o výhodách a nevýhodách distanční výuky pro introvertní a extrovertní studenty bakalářského a magisterského studia. **Hubertus Weyer** (Magdeburg-Stendal University of Applied Sciences) zdůraznil potenciál filmů pro distanční výuku angličtiny a uvedl možnosti didaktického využití titulků. **Marina Kulinich** (Samara State University of Social Sciences and Education) nabídla možnosti integrace polykódových textů do výuky cizích jazyků. **Meretguly Gurbanov** (Azady National Institute of World Languages) načrtl efektivní poměr výuky jazyka a reálií, které dle autora hrají značnou roli při motivaci studenta k praktickému využití studovaného jazyka.

Multikulturalita 56. ročníku kolokvia se obzvláště výrazně projevila v sekci komparativní lingvistiky a translologie, během níž byla mimo jiného nastíněna specifika exotických jazyků, která v evropských jazycích nemají obdobu. **Samuel Alhassan Issah** (University of Education, Winneba) srovnal vlastnosti negativních imperativů v gurských jazycích dagbani a kusaal, užívaných na severovýchodě Ghany. **Wakweya Olani Gobena** (Addis Ababa University) popsal vyjadřování posestivity pomocí sponových sloves v oromo, nejrozšířenějším etiopském jazyce. Multilingvistice v překladu se věnovala **Leona Van Vaerenbergh** (University of Antwerp), jež ve svém příspěvku představila mezinárodní právní předpisy pro překlad a tlumočení v medicíně. O strategiích funkčního překladu multilingvních filmů pojednala **Eglé**

Alosevičienė (Vilnius University). **Frieda Josi** (Hanover University of Applied Sciences and Arts) na základě výsledků korpusové analýzy prezentovala nejfrekventovanější pasáže německých právních textů a možnosti jejich harmonizace v překladech. **Elizaveta Getta** (Univerzita Karlova) shrnula přístupy k multilingvistice v Namibii během období německé kolonizace.

V sekci obsahující příspěvky ke korpusové lingvistice vystoupili **Ahmed Al-Awthan** a **Chereen Shurafa** (Hamad Bin Khalifa University) s výsledky korpusové analýzy expresivních prostředků, užívaných na mezinárodních i katarských sociálních sítích. **Maryam Nasser** (The University of Birmingham) korpusovou analýzu aplikovala na výzkum lexikální komplexnosti v anglických odborných textech. Danou proměnnou autorka srovnávala na dvou cílových skupinách doktorandů – rodilých a nerodilých mluvčích angličtiny. Příspěvek věnovaný genderové problematice v korpusu současných portugalských reklam proslovil **Korapat Pruekchaikul** (Burapha University), jenž ukázal formy prezentace ženských i mužských stereotypů v různých sémiotických systémech reklamy. Téma covidu-19 rezonovalo v referátu **Diany Prodanović Stankić** (University of Novi Sad). Autorka prezentovala výsledky kvantitativní analýzy metafor užívaných v publicistických textech informujících o pandemii. Na metafory se ve svém příspěvku zaměřil rovněž **Danyang Kou** (Pazmany Peter Catholic University), který se v rámci svého výzkumu jako první pokouší o vytvoření korpusu rodinných metafor v mandarínštině, jež jsou pevně spjaty s čínským historickým a kulturním vývojem.

Metody korpusové analýzy pronikly rovněž do většiny příspěvků prezentovaných v sekci lexikologie a lexikografie. **Anna Bączkowska** (University of Gdańsk) posluchače seznámila s výsledky své studie asociací a kolokací v politickém diskurzu, k jejímuž provedení byl využit korpus oficiálních projevů Donalda Trumpa. **Maria Melissourgou** (University of the Aegean) charakterizovala lexikum reklamních žánrů využívaných pro propagaci řeckých zemědělských výrobků. Projekt, zahrnující vytvoření vlastního tematického korpusu, má dle autorky za cíl efektivní aplikaci lingvistických poznatků na zlepšení marketingové komunikace v dané oblasti. **Marina Zenko** (Yanka Kupala State University of Grodno) v tematicky navazujícím příspěvku promluvila o výzkumném plánu systematizovat marketingovou terminologii a identifikovat roli mimojazykových faktorů v reklamě. Několik referátů dané sekce rovněž přineslo stěžejní poznatky pro translatologii. **Yanka Kupala** (São Paulo State University) upozornila na vývoj dvou monolingválních online slovníků akademických kolokací v anglickém a portugalském jazyce, jejichž hlavním cílem bude prohloubit studentské dovednosti při psaní akademických textů. **Christina Valavani** (National Kapodistrian University of Athens) nastínila možnosti srovnání složené a víceslovné terminologie mezi němčinou, angličtinou a řečtinou pomocí korpusové analýzy, jejíž výsledky budou využitelné pro strojový překlad daných termínů.

V sekci pragmalinguistiky dominovaly příspěvky srovnávající mezikulturní pragmatická zbarvení některých gramatických a syntaktických fenoménů. **Giulia Bencini** (University of Venice) ve svém příspěvku kontrastovala specifika vyjadřování anglického a italského humoru. Modalita otázek v polštině, ruštině a němčině byla obsahem příspěvku **Olgy Kostrovové** (Samara State University of Social Sciences and Education). Autorka se zaměřila převážně na způsoby kompenzace modálních prvků ve slovanských jazycích. **Roswitha Althoff** (Escuela Oficial de Idiomas de Vigo) popsala význam prozodie pro osvojování německého slovosledu z pohledu španělskojazyčných mluvčích. Na základě poznatku, že výuka slovosledu patří k nejdéle přetrvávajícím didaktickým výzvám, autorka vypracovala sjednocující didaktický princip, jež navrhuje aplikovat už v začátečnických kurzech.

Sociolingvistická sekce nabídla pohled na mezikulturní jazyková specifika komunikace v celosvětově známých společenských situacích. **Elena Kusotskaya** (St. Petersburg State University) v příspěvku s efektním názvem *How to discredit an opponent and get away with it: discourse analysis of communicative strategies* vysvětlila základní principy konfliktního verbálního chování v politickém diskurzu. K výzkumu byla využita databáze debat americké demokratické strany v letech 2019 a 2020. Referát **Viktorie Skriabinové** (Kyiv National Linguistic University) vycházel z analýzy moderních amerických, britských a ukrajinských milostných románů s cílem identifikovat persvazivní strategie při vyjadřování lásky. Výzkumné otázky autorka vymezila na základě sociologického tvrzení, že láska je univerzální emoce, jejíž vyjadřování závisí na kulturních a historických tradicích. Celkové dopady pandemie covidu-19 v kontextu sociolingvistiky zmapovala **Neha Khetrapal** (Central European University). Autorka si jako východisko svého příspěvku zvolila rozšířené označení nového typu koronaviru pejorativním výrazem „čínský virus“, které vyvolalo verbální agresivitu ve vyjadřování o asijské populaci. Tyto poznatky byly v referátu uvedeny do souvislosti s militárními metaforami, které se objevují v médiích při informování o „boji“ s nepříznivou epidemickou situací.

Příspěvky v sekci neurolinguistiky a psycholinguistiky zprostředkovaly hluboký pohled do fyziologické podstaty studia a užívání jazyků. **Ana Paula Huback** (Columbia University) promluvila o podvědomé motivaci rodilých mluvčích brazilské portugalštiny k redukci prepozice „para“ v některých kontextech mluveného i psaného projevu. **Elena Lukjanova** (Moscow City University) prezentovala výsledky experimentu, jenž spočíval v percepci mnohoznačných slov u žáků prvního stupně, kteří se učí svůj první cizí jazyk – v daném případě angličtinu. Na Lukyanovovou tematicky navázala **Giulia Bencini** (University of Venice) s referátem, v němž charakterizovala volbu syntaktických konstrukcí u monolingvních a bilingvních mluvčích angličtiny při produkci mluveného a písemného projevu. **Natalia Konstantinova** (Saint-Petersburg University) ve svém příspěvku navrhla interdisciplinární propojení lingvistiky s neurografií, jehož výsledkem může být dle autorky samostatný

jazykový systém. Neurografickou komunikaci pak lze definovat jako několikastupňový kognitivní proces, během kterého je dobře známá informace překódována vizuálními strategiemi a mechanismy slovního myšlení. V řadě příspěvků byla neurolingvistika propojena s počítačovou lingvistikou. **Sunit Bhattacharya** z Univerzity Karlovy představil fungování neuronové sítě při překladu. Dobový vývoj kvality strojového překladu a specifika posteditace shrnula **Maria Stasimioti** (Ionian University).

Problematika strojového překladu převažovala i v sekci věnované počítačové lingvistice. **Reinhard Rapp** (Magdeburg-Stendal University of Applied Sciences) prezentoval právě probíhající projekt SEBAMA, jehož hlavním cílem je vývoj sémanticky podmíněného nástroje strojového překladu. Na základě poznatku, že strojový překladač založený na neuronové síti produkuje plynulé, avšak mnohdy sémanticky neadekvátní překlady, se řešitelé projektu SEBAMA rozhodli zaměřit zejména na zdokonalování smyslové ekvivalence. **Hadeel Saadany** (University of Wolverhampton) hovořila o schopnosti strojového překladu rozlišit odstíny sentimentu ve výchozím textu.

Vedle tří hlavních platforem, na nichž probíhaly příspěvky aktivních řečníků, měli posluchači možnost navštívit paralelní online sekci věnovanou krátkým referátům moskevských studentů a sérii diskusí k lingvistickému výzkumu v Latinské Americe. Moskevští studenti (Moscow City University) nastínili výsledky svých výzkumných projektů k tématu translologie, srovnávací lingvistiky, konverzační analýzy, genderové lingvistiky, žánrové charakteristiky jazyka, mezijazykové sémantiky jednotlivých slovních druhů a jazyka internetové komunikace. Příspěvky španělskojazyčné sekce byly zaměřeny především na proměny aplikované lingvistiky v důsledku pandemie covidu-19 na příkladu vysoce multikulturního prostředí.

Kromě hlavních příspěvků, z nichž se v dané zprávě podařilo prezentovat jen výsek těch, které mezi posluchači i přes absenci osobního kontaktu vyvolaly největší odezvu, byl každý den kolokvia doprovázen také přednáškou hlavního řečníka. **Christopher Manning** (Stanford University) shrnul nejdůležitější empirické a statistické poznatky posledních třiceti let v oboru počítačové lingvistiky, jež se zakládají zejména na protikladu systematickosti a proměnlivosti jazyků. **Yannis Ioannidis** (Athena Research Center) představil základní charakteristiku platformy SciTopix, jejíž hlavní funkcí je analýza korpusu dokumentů z hlediska jejich textové i mimotextové složky. Na aktivitu Ústavu formální a aplikované lingvistiky Univerzity Karlovy mezinárodní publikum upozornil **Jan Hajič**. Během přednášky poukázal na vývoj nového nástroje SynSemClass, jenž bude pomocí algoritmů schopen vytvářet synonymní skupiny sloves, přiřazovat jim sémantické role a integrovat je do valenčních lexikonů a jiných externích zdrojů. **Philipp Koehn** (Johns Hopkins University) uzavřel konferenci úvahou nad otázkou, co se mohou lingvisté naučit od nástrojů strojového překladu a naopak.

Diskuse, následující po Koehnově příspěvku, plynule přešla do závěrečného slova organizátorů akce. Konference, jež se po dobu 55 let konala celkem v 18 evropských zemích, se v roce 2020 musela nevyhnutelně přesunout do zcela nového, v mnoha ohledech neurčitého a někdy nejistého prostředí, ve kterém je o poznání složitější vnímat atmosféru konference, udržovat kontakt s posluchači, vstupovat do diskusí a během přestávek navazovat spolupráci s kolegy podobného badatelského zaměření. Organizačnímu kolektivu 56. ročníku kolokvia *Ling Coll* se však podařilo všechna tato úskalí kompenzovat příležitostí neomezeně sdílet výsledky nejnovějšího výzkumu s interdisciplinárním světovým publikem. Za perfektní přípravu patří velké díky hlavnímu koordinátorovi, Reinhardu Rappovi, a jeho spolupracovníkům z univerzit v Magdeburgu, Tübingenu, Aténách a Tokiu.

Seznam všech abstraktů je volně přístupný na oficiálních webových stránkách kolokvia: <https://bit.ly/3lhcHWt>. Rovněž se nyní pracuje na přípravě konferenčního sborníku, jenž vyjde v nakladatelství *Peter Lang International Academic Publishers* v rámci tematické řady *Linguistik International*: <https://www.peterlang.com/view/serial/LIN>. Příspěvky budou publikovány v anglickém a německém jazyce. Příští ročník kolokvia proběhne on-line 8.–11. 9. 2021 na řešovské univerzitě.

Elizaveta Getta
Ústav translatologie
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
getta1994@seznam.cz

Zemřel neolog Jean-François Sablayrolles

Dne 11. prosince 2020 zemřel ve věku 69 let Jean-François Sablayrolles (čti [sablerol]), emeritní profesor Univerzity Sorbonne Paris Cité, vynikající lingvista, respektovaný odborník na neologii a drahý kolega, který úzce spolupracoval s mnoha českými romanisty. Jméno Jeana-Françoise Sablayrollesa (dále JFS) je jak ve frankofonii, tak i ve většině románských lingvistik dobře známé v souvislosti s rozvojem neologických observatoří a s úsilím o etablování neologie jakožto autonomní vědní disciplíny.

Laskavý přístup ke studentům i kolegům a zároveň systematičnost a vytrvalost ve vědeckém bádání pramenila nejen z jeho vrozených povahových vlastností, ale také z faktu, že pro univerzitní kariéru se tento rodilý Pařížan (narozen 25. května 1951) rozhodl relativně pozdě, až na konci 80. let 20. století, již jako otec tří dětí s mnohaletou praxí středoškolského profesora francouzštiny a klasických jazyků (1982–1997).

Otázkám spojeným s tvorbou, šířením a percepcí neologismů pak již ovšem JFS věnoval svůj vědecký zájem soustavně a neúnavně, jak během dvou dekád svého akademického působení na univerzitách v Limoges (1997–2002) a v Paříži (nejprve od roku 2002 na Paris VII Denis Diderot a od roku 2006, tedy dva roky po habilitaci, již jako profesor na Paris XIII ve Villetaneuse), tak i během posledních pěti let v důchodu (od roku 2016), který bohužel z velké části provázela recidivující rakovina plic.

Do lehce ustrnulých francouzských debat o neologii, které v polovině 70. let 20. století znovuotevřely a redefinovaly tento dříve pejorativní termín, vtrhla jako vítr Sablayrollesova disertační práce *Les néologismes du français contemporain: traitement théorique et analyses de données* [Neologismy v současné francouzštině: teoretické přístupy a analýza dat] vedená Blanche-Noëlle Grunigovou a obhájená v roce 1996 na Université Paris VIII Saint Denis. Práce neunikla pozornosti významného lexikologa a lexikografa Bernarda Quemady, který zajistil vydání revidované verze v knižní podobě v kolekci Lexica. Mots et dictionnaires [Slova a slovníky], kterou spolu s Jeanem Pruvostem vedl u prestižního nakladatelství Honoré Champion. Tato monografie o 589 stranách vyšla v roce 2000 pod názvem *La néologie en français contemporain. Examen du concept et analyse de productions néologiques récentes* [Neologie v současné francouzštině. Revize konceptu a analýza recentních neologických výtvorů]¹ a zaznamenala značný ohlas v odborných kruzích. Získala také cenu Asociace evropských lingvistů a učitelů jazyků (Prix Logos de l’A.E.L.P.L.).

Když byl nedlouho poté osloven výše zmíněný Jean Pruvost, renomovaný specialista na metalexikografii, aby napsal populárně-naučný text o neologismech pro známou sérii *Que sais-je ?* [Co (o tom) vím?], přizval ke spoluautorství právě

¹ Sablayrolles, J.-F. (2000): *La néologie en français contemporain: examen du concept et analyse de productions néologiques récentes*. Paris: Champion.

JFS. Výsledný hutný 127stránkový produkt v typickém miniformátu A5 nazvaný jednoduše *Les néologismes* vyšel roku 2003 a nakladatelství PUF (Presses universitaires de France) jej opakovaně vyprodalo. Celkem tedy vyšly tři reedice (roku 2012, 2016 a 2019), které oběma autorům zajistily popularitu u několika generací studentů, a nejen těch. Profesor Sablayrolles k tomu podotýkal, že si ho na konferencích neustále s profesorem Pruvostem všichni pletli, nejen kvůli spoluautorství, ale především kvůli obdobné vizáži – dokud si Pruvost neoholil plnovous! Ten byl poznávacím znamením JFS celoživotně, až na několik překvapivých setkání (např. na FF UK v Praze v červenci 2019), kdy po sérii chemoterapií šlo pana profesora poznat jen podle stále usměvavých očí.

Publikační a badatelské počiny, které následovaly v oblasti neologie, byly velmi četné a není cílem je zde blíže představovat či kvantifikovat. Jejich vyčerpávající seznam do roku 2020 lze ostatně nalézt v publikaci *Nouveaux horizons pour la néologie. Hommage à Jean-François Sablayrolles* [Nové obzory pro neologii. Hold Jeanu-Françoisi Sablayrollesovi].²

Pro české publikum je jistě relevantnější informace, že recenze ke dvěma jeho nejnovějším monografiím, *Les néologismes. Créer des mots français aujourd'hui* (Garnier/Le Monde, 2017)³ a *Comprendre la néologie. Conceptions, analyses, emplois* (Lambert Lucas, 2019)⁴, jsou k dispozici v češtině.⁵

Z ostatních publikačních počínů se krátce zastavme především u editorství publikací *L'innovation lexicale* (Champion, 2003) a *La Fabrique des mots français* (ve spolupráci s Christine Jacquet-Pfauovou, Lambert Lucas, 2016), jelikož navazují na velmi úspěšné konference o neologii, které pořádal JFS ve svém tehdejší působišti v Limoges roku 2001 a v druhém případě ve slavném „konferenčním“ zámku Cerisy-La-Salle v Normandii v roce 2015.

Z úzké mezinárodní spolupráce na výzkumu neologických přejímek a jejich domácích ekvivalentů s kolegy z Polska a z ČR⁶ pak vycházejí další tři publikační

² Tallarico, G. – Humbley, J. – Jacquet-Pfau, Ch. (eds.) (2020): *Nouveaux horizons pour la néologie en français. Hommage à Jean-François Sablayrolles*. Limoges: Lambert Lucas, s. 245–254.

³ Sablayrolles, J.-F. (2017): *Créer des mots français d'aujourd'hui*. Paris: Éditions Garnier.

⁴ Sablayrolles, J.-F. (2019): *Comprendre la néologie. Conceptions, analyses, emplois*. Limoges: Lambert Lucas.

⁵ Prvně jmenovaná: Mudrochová, R. (2018). Sablayrolles, Jean-François (2017): *Les néologismes. Créer des mots français aujourd'hui*. Paris: Éditions Garnier, Le Monde, 94 s. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*, 1/2018, s. 103–107, je dostupná na bit.ly/2QhGNy3, druhá, pro *Časopis pro moderní filologii*, je v tisku.

⁶ Zde se jednalo o dva tematicky návazné společné granty Mobility/Barrande. Grant 7AMB13FR054 „Nové výpůjčky a jejich ekvivalenty v češtině a francouzštině“ spoluřešili v letech 2013–2014 z fr. strany JFS a Ch. Jacquet-Pfau, z české pak Z. Hildenbrand a A. Polická, v českém jazyce vyšel z projektu článek: Hildenbrand, Z. a Polická, A. (2014). Nové výpůjčky a jejich ekvivalenty v češtině, francouzštině, řečtině a polštině. *Časopis pro moderní filologii*, 1, 96, s. 100–110. Ve složení Emmanuel Cartier, JFS a J. Humbley pak s R. Mudrochovou a Janem Lazarem byl pak v letech 2019–2020 řešen grant 8J19FR009 „Neologické výpůjčky a jejich varianty v současné francouzštině a češtině, výzkum na bázi

počiny: *Emprunts néologiques et équivalents autochtones en français, en polonais et en tchèque* (ve spolupráci s Alicjí Kacprzakovou a Zuzanou Hildenbrandovou, Lambert Lucas, 2016),⁷ *Emprunts néologiques et équivalents autochtones: études interlangues* (ve spolupráci s Ch. Jacquet-Pfauovou a Andrzejem Napieralskim, Lodž, 2018) a *L'emprunt en question(s)* (koedice s A. Kacprzakovou a Radkou Mudrochovou, Lambert-Lucas, 2019).⁸

Tyto publikace svědčí o tom, že JFS uměl lidi sdružit a nadchnout pro společný projekt. Nepopíratelně největším důkazem jeho nezměrného úsilí poznat a popsat fungování neologie ve všech jejích podobách je existence časopisu *Neologica*, který JFS s Johnem Humbleyem v roce 2006 spoluzaložili pod vydavatelstvím Classiques Garnier a do roku 2018 také společně úspěšně edičně vedli, než předali dirigentskou taktovku pečlivě vybraným mladším lingvistům.

Sablayrollesova detailní revize Tournierových⁹ slovtvorných procesů (tzv. *matrices lexicogéniques*) a opakované úpravy JFS v obsahu tabulky na základě nových vlastních i cizích poznatků jen dokreslují jeho snahu o vytvoření dokonalé typologie neologismů. Aby nezůstalo jen u bezbřehého obdivu ke všemu, co JFS s obdivem ke svému velkému vzoru, Arsènu Darmesteterovi (1846–1888), v rámci neologie sumarizoval, redefinoval a nově vybudoval, je nutno podotknout, že ani jemu se nevyhýbala kritika. Sociolingvisté se mnohdy nesouhlasně ozývali s výtkou, že ideál tzv. *locuteur lambda*, tedy typického mluvčího francouzštiny, kterého si klasicky vzdělaný JFS spíše představoval jako sobě rovného klasicky vzdělaného muže vyšší střední třídy než jako např. posluchače rapu z multikulturního pařížského předměstí, není vhodný pro úplné pochopení fungování šíření neologismů ve společnosti. JFS však s elegancí sobě vlastní (a jak v soukromí přiznal, že pro svou přílišnou komplexnost a nutnost jiných metodologických postupů i záměrně) z velké části opomíjel substandardní a především pak juvenilní neologizaci a věnoval se především neologii žurnalistické, okrajově též terminologické. Vždy však ale názor ostatních vítal a nabízel prostor k publikačním výstupům ve specializovaném periodiku a dalších publikačních projektech.

Jako typický francouzský univerzitní profesor zval JFS na pracovní setkání své kolegy často domů. Zároveň s omračujícím výhledem ze sedmadvacátého patra na dynamicky se vyvíjející Paříž získal každý z hostů „gratis“ i omračující dávku

korpusu“, který cílil na zapojení nástroje na poloautomatickou detekci neologismů, platformu *Néoveille*.

⁷ Viz recenze publikace v češtině: Horová, H. (2016). Zuzana Hildebrant (sic!), Alicja Kacprzak & Jean-François Sablayrolles: *Emprunts néologiques et équivalents autochtones en français, en polonais et en tchèque*. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*, 3, 8, s. 120–121.

⁸ Viz recenze knihy v češtině: Kolářiková, D. (2020). Alicja Kacprzak, Radka Mudrochová, Jean-François Sablayrolles (dir.): *L'Emprunt en question(s). Conceptions, réceptions, traitement lexicographiques*. Limoges: Lambert-Lucas, 2019, 200 stran. ISBN 978-2-35935-230-6. *Časopis pro moderní filologii*, 2, 102, s. 275–278.

⁹ Tournier, N.; Tournier, J. (2009): *Dictionnaire de lexicologie française*. Paris: Ellipses.

informací o tom, jak dynamicky se vyvíjí trendy ve slovtvorbě a co nového se událo a bude se dít ve francouzské neologii a neografii.

Nezbývá než poděkovat...

Radka Mudrochová
Ústav románských studií
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
radka.mudrochova@ff.cuni.cz

Alena Polická
Ústav románských jazyků a literatur
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
podhorna@phil.muni.cz

Před 100 lety se narodila Marie Těšitelová

Dílo PhDr. Marie Těšitelové, DrSc., pokračovatelky Pražské lingvistické školy v uplatňování statistických metod, dlouholeté výkonné a vedoucí redaktorky Slova a slovesnosti a předsedkyně Jazykovědného sdružení, bylo podrobně a všestranně zhodnoceno v medailoncích u příležitosti všech jejích kulatých narozenin. Zvláště zajímavý je medailonek obecného a matematického lingvisty Pavla Nováka (Jubileum Marie Těšitelové. *Slovo a slovesnost*, 62, 2001, s. 148–150), známého metodologa jazykovědy, který jí byl lidsky velmi blízký. Za zmínku stojí i vzpomínky jejího učitele Vladimíra Šmilauera (Kvantitativní lingvistika a Marie Těšitelová. *Naše řeč*, 64, 1981, s. 195–201). Pokusím se o malý příspěvek do její biografie, abych pokud možno při popisu jejího života a díla neopakoval známá pochvalná fakta a abych ukázal na svůj téměř půlstoletý vztah k ní. Ten totiž vyplýval mimo jiné z toho, že oba jsme měli lásku k jazyku a matematice, a jak jsme posléze zjistili, i selské kořeny.

Marii Těšitelovou jsem poprvé slyšel v listopadu 1966 na pravidelném středečním semináři Bohuslava Havránka, na který mě ještě jako studenta osobně pozval, protože oponoval mou diplomovou práci. Paní doktorka tam hovořila na téma seminář o aplikované lingvistice. Blíže jsem ji poznal o rok později. A pak jsem již chodil vždy každý první pátek v měsíci na její asistentské semináře do oddělení matematické lingvistiky Ústavu pro jazyk český v Letenské ulici. Během dlouhé doby, co jsem Marii Těšitelovou znal, jsem měl možnost poznat a obdivovat ji nejen jako přední lingvistku, ale také jako kvalitního člověka.

Marie Těšitelová se narodila 3. dubna 1921 v Poličanech u Kutné Hory v mlynářsko-selské rodině, její otec byl za první republiky starostou, rodiče v padesátých letech měli jako příslušníci řečeno tehdejším slovníkem „vykořisťovatelské třídy“ nízký starobní důchod, a proto je finančně podporovala, nevlastní bratr byl označen za kulaka. Shodou okolností z mlynářského rodu v Sadské, která leží na nedalekém Nymbursku, pocházel po své matce i učitel paní doktorky Vladimír Šmilauer, jak píše Martina Šmejkalová (*Praporu věren i ve ztraceném boji. Vladimír Šmilauer – život a dílo filologa /1895–1983/*. Praha: Academia, 2015, s. 27). Když začátkem šedesátých let napsala paní doktorka článek o mlynářské mluvě, jejími slovy o „slovníku českých mlýnů“ do Naší řeči, tehdejší vedení redakce ho nechtělo publikovat. Jeden z členů redakční rady celou záležitost zlehčil v tom smyslu, že se obává, aby to nebylo něco jako kniha *Z českých mlýnů mladočeského žurnalisty Karla Tůmy*, která měla prostoduchý humor a uměleckou nenáročnost. Právě zásluhou Vladimíra Šmilauera byl její příspěvek nakonec přece jen publikován (*Slovník starých českých mlýnů. Naše řeč*, 46, 1963, s. 185–193).

Jako celému válkou těžce postiženému ročníku jednadvacet hrozilo také Marii Těšitelové za protektorátu totální nasazení v Říši. K tomu nedošlo, protože po maturitě na gymnáziu a absolvování kutnohorského Lindnerova učitelského ústavu učila do roku 1945 na národních a měšťanských školách kutnohorského

okresu. Učitelé totiž nasazování nebyli. Po válce vystudovala jako řádná posluchačka český jazyk a dějepis na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V novočeském semináři Vladimíra Šmilauera napsala státní práci, jejíž výsledky byly publikovány v *Naší řeči* (Frekvence slov a tvarů ve spise „Život a dílo skladatele Foltýna“ od Karla Čapka. *Naše řeč*, 32, 1948, s. 126–130). Jak známo, Vladimír Šmilauer Marii Těšitelovou doporučil do Výzkumného ústavu pedagogického J. A. Komenského, kde pracovala v letech 1948–1956 a kde vznikl náš první větší frekvenční slovník (J. Jelínek – J. V. Bečka – M. Těšitelová: *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha: SPN, 1961), o kterém se často podrobně psalo. Od roku 1956 až do odchodu do důchodu koncem roku 1990 působila v Ústavu pro jazyk český.

V Ústavu pro jazyk český měla časově náročnou funkci výkonné redaktorky časopisu *Slovo a slovesnost* pod vedením Bohuslava Havránka, po jeho smrti se roku 1979 stala hlavní redaktorkou. Její práce, jako práce každého redaktora, nebyla jednoduchá. Díky jejímu nadhledu a objektivitě v časopise vycházely studie reprezentující různá pojetí jazyka a nové metody.

Vedle mnoha článků sama publikovala tři knihy, které byly mnohokrát kladně zhodnoceny, a to o morfologické homonymii (*O morfologické homonymii v češtině*. Praha: Academia, 1966), lexikální a gramatické statistice (*Otázky lexikální statistiky*. Praha: Academia, 1974; *Využití statistických metod v gramatice*. Praha: Academia, 1980), a jedinou vysokoškolskou učebnicí kvantitativní lingvistiky (*Kvantitativní lingvistika*. Praha: SPN, 1977; přepracované vydání 1987), která byla východiskem přehledové, anglicky psané knihy s rozsáhlou bibliografií (*Quantitative Linguistics*. Prague – Amsterdam – Philadelphia: Academia – John Benjamins Publishing Company, 1992). Celá její publikační činnost byla založena na empirii. Neobyčejně mnoho energie a času v době „předpočítačové“ totiž zasvětila klopotnému manuálnímu shromažďování číselných dat o češtině.

V letech 1971–1985 vznikl pod vedením Marie Těšitelové v oddělení matematické lingvistiky (matematické a aplikované lingvistiky, matematické lingvistiky a fonetiky, úseku matematické lingvistiky, tak se název oddělení proměňoval) Ústavu pro jazyk český elektronický Český akademický korpus jazyka textů publicistických, administrativních a odborných, který se svým rozsahem 540 000 slov ze 180 textů může dnes vzhledem ke korpusům o stamiliónech slov zdát malý, ale jeho morfologické a syntaktické anotace (tehdy se hovořilo o kódování) byly prováděny ještě ručně týmem paní doktorky, při čemž paní doktorka byla náročná jak k sobě, tak ke svým spolupracovníkům. Mnozí z nich jsou dnes významnými představiteli psycholingvistiky, gramatiky a dalších oborů. Český akademický korpus vytvořil předpoklady pro další vývoj naší počítačové lingvistiky, zvláště pro budování Pražského závislostního korpusu, jak uvádějí Barbora Hladká a Jan Králík (Proměna českého akademického korpusu. *Slovo a slovesnost*, 67, 2006, s. 179–194). Materiálu korpusu bylo dále využito Nadřou Svozilovou, Hanou Prouzovou a Annou

Jirsovou při psaní valenčního slovníku (*Slovesa pro praxi. Valenční slovník nejčastějších sloves*. Praha: Academia, 1997). V oddělení matematické lingvistiky bylo napsáno mnoho publikací, které byly už v jubilejních medailoncích paní doktorky uvedeny a zhodnoceny, připomenu jen zásadní monografii Marie Těšitelové a kolektivu (*Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha: Academia, 1985), v níž nejsou jen čísla o češtině, ale je tam také jejich lingvistická interpretace na všech jazykových rovinách jazykového systému. Tím se liší od novější knihy o fonologické a morfologické statistice Tomáše Bartoně, Václava Cvrčka, Františka Čermáka, Tomáše Jelínka a Vladimíra Petkeviče (*Statistiky češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009), která tyto interpretace nemá, ale která je ovšem založena na elektronickém korpusu o 100 milionech slov. V oddělení, které vedla Marie Těšitelová, vznikla i knižní popularizace kvantitativní lingvistiky (*O češtině v číslech*. Praha: Academia, 1987).

Je třeba zmínit ještě jednu aktivitu, kterou Marie Těšitelová vykonávala v letech 1978–1984 a kterou jí na samém sklonku svého života nedoporučoval Bohuslav Havránek, protože věděl, s jakými problémy se bude potýkat. Byla to funkce předsedkyně hlavního výboru Jazykovědného sdružení v České republice. Toto sdružení před rokem 1989 bylo pokračovatelem Pražského lingvistického kroužku, jak napsal Josef Vachek (*Vzpomínky českého anglisty*. Jinočany: Nakladatelství H&H, 1994, s. 84–85). Problémy byly v době studené války se zahraničními kontakty Jazykovědného sdružení, s přednáškami na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy atd. Přesto paní doktorka řídila Jazykovědné sdružení s vysokou a nezaměnitelnou společenskou úrovní. Mimo jiné založila tradici přednášek Jazykovědného sdružení, o něž byli požádáni členové, kteří měli životní jubileum.

Koncem roku 1990 odešla Marie Těšitelová do důchodu. Ve druhé polovině devadesátých let měla úraz a s tím spojené zdravotní problémy, byla těžko pohyblivá, říkala, že je to daň za to, že celý život seděla nad korekturami Slova a slovesnosti. Už nevycházela ze svého bytu v Praze na Proseku. Velmi například litovala, že se v roce 2007 nemohla zúčastnit pohřbu Pavla Nováka.

Intelektuálně ovšem paní doktorka byla i v důchodu aktivní a publikovala práce z kvantitativní lingvistiky doma a v zahraničí. Už v devadesátých letech připravila rukopis knihy *O historii české kvantitativní lingvistiky* (Příspěvek k historii lingvistiky), marně hledala v kruzích matematických lingvistů někoho, kdo by jí pomohl sehnat nakladatele, těžce nesla, že vydání rukopisu bylo zabito, jak doslova řekla. Víím od ní, že rukopis předala svému vzdálenému příbuznému Jiřímu Kaislerovi, který ho slíbil vydat, ale o dalších osudech tohoto rukopisu mi není nic známo. Když se za života paní doktorky nepodařilo vydat rukopis, tak ji těšilo, že alespoň mohla na počítači psát paměti svého selského rodu, zvláště o prarodičích Danielových, rodičích své maminky, které sama poznala. Bratr její maminky před příchodem otce spisovatele Bohumila Hrabala do Nymburka pracoval v tamním pivovaru ve stejné funkci jako Hrabalův otec. Její příbuzný

Albert Kubišta, absolvent oborů bohemistika – historie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, se zasloužil o publikování rozhovoru s ní v knize, kterou editovali Jan Chromý a Eva Lehečková (*Rozhovory s českými lingvisty, 1.* Praha: Nakladatelství Dauphin, 2007, s. 259–290).

V létě 2010 měla paní doktorka druhý úraz. Po návratu z nemocnice jsem s ní v září na Proseku konzultoval svůj medailonek k jejím devadesátinám, v dubnu následujícího roku pak měla radost z jeho otištění ve Slově a slovesnosti. To jsem ještě netušil, že až jí v červnu zavolám, abych ji informoval o mezinárodní konferenci Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český, bude doma upoutaná na lůžko. Říkala, jak jí život rychle utekl, a její poslední věta bylo přísloví „světská sláva, polní tráva“. Paní doktorku moc potěšila zpráva, že Eva Hajičová před několika dny ve svém referátu na uvedené konferenci konstatovala, že kvantitativní lingvistika Marie Těšitelové zanechala významnou stopu v Ústavu pro jazyk český. Projevila zájem o knižní vydání referátu Evy Hajičové a Barbory Hladké z této konference, ale toho už se nedočkala (*Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český.* Praha: Karolinum, 2012, s. 61–66). Zemřela v neděli 30. října 2011 v Centru následné péče Clinicum v Praze-Vysočany. V prosinci za ni sloužil zádušní mši Petr Piřha v augustiniánském klášteře u svatého Tomáše na Malé Straně nedaleko Ústavu pro jazyk český, které se v hojném počtu zúčastnili její spolupracovníci a známí především z tohoto ústavu. Matematický lingvista a kněz Piřha mluvil mimo jiné o jejím krásném dětství ve mlýně.

V lednu 2012 v Českém rozhlasu 3 Vltava v pořadu Osudy pod názvem Vzpomínky Márinky ze Střížkova proběhlo na pokračování vyprávění Marie Těšitelové, které doplňovaly četné vzpomínky z jejího nevydaného rukopisu v interpretaci Blanky Bohdanové. V upoutávce byla paní doktorka označena jako „první dáma“ české lingvistiky druhé poloviny 20. století. Rozhlasové Osudy začala Marie Těšitelová natáčet začátkem roku 2011, dokončení bohužel přerušila nemoc, páté závěrečné pokračování se už neuskutečnilo.

Josef Štěpán
Na Pláni 2861/13, 150 00 Praha 5
stepan.josef@centrum.cz

Pokyny pro přispěvatele

Jazykovědné aktuality (časopis Jazykovědného sdružení ČR) přinášejí vědecké články z oboru lingvistiky, recenze, zprávy o konferencích a informace o činnosti Jazykovědného sdružení ČR. Časopis je otevřen také začínajícím lingvistům. Tematická čísla bývají věnována mimo jiné seminářům pořádaným JS. Příspěvky procházejí interním recenzním řízením.

Své texty zasílejte e-mailem Soně Schneiderové, výkonné redaktorce Jazykovědných aktualit (sona.schneiderova@pedf.cuni.cz). Součástí článků je **abstrakt v angličtině** v rozsahu 100 až 200 slov (včetně překladu titulu článku) a **seznam klíčových slov** v počtu 3 až 10, též v angličtině. Abstrakt by měl být svou povahou rematický a shrnovat obsah celého článku, nikoli jen výsledky. Ostatní typy příspěvků (kronika, recenze, zprávy) abstrakt ani klíčová slova nemají. Při úpravě příspěvku je třeba dodržovat tato pravidla:

1. Pro editaci textu používejte editor Word, písmo Times New Roman o velikosti 12, řádkování 1,5. Nepoužívejte automatické formáty ani různé druhy písma. Text zarovnejte do bloku.

2. Články čleňte do kapitol opatřených číslovaným nadpisem. I další úrovně členění (1.1 apod.) musí mít nadpis. Nečíslujte odstavce.

3. V textu lze používat kurzivu, tučné písmo pro zdůraznění a poznámky pod čarou.

4. Na literaturu se v textu odkazuje příjmením autora, rokem vydání díla, popř. stránkovým údajem v závorkách (Kopečný, 1980, s. 34).

5. Seznam literatury je uveden na konci; řadí se abecedně podle příjmení autora. V seznamu literatury má být uvedena pouze literatura, která je v článku citována.

6. V oddílech Kronika a Nové publikace se bibliografické údaje uvádějí přímo v textu (v závorce nebo v poznámce pod čarou).

7. Bibliografické záznamy mají následující podobu:

Garvin, P. L. (1993): Funkční empirismus – noetický podklad soudobého funkcionalismu. *Slovo a slovesnost*, 54, s. 241–253.

Ivanič, R. (1994): Characterizations of context for describing spoken and written discourse. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.), *Writing vs Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 181–186.

Mathesius, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.